



Geopolitika Evrope nakon rasta

Postići više sa manje



GREEN EUROPEAN FOUNDATION

Ovaj izveštaj je deo projekta koji sprovodi Green European Foundation pod nazivom Geopolitika Evrope nakon rasta (Geopolitics of a Post-growth Europe). Projekat koordinira organizacija Wetenschappelijk Bureau GroenLinks (NL), a podržavaju BlueLink (BG), Centar za zelene politike (RS), Etopia (BE), Fondation de l'Écologie Politique (FR), Green House Think Tank (UK) i Transición Verde (ES). Pogledajte sajt www.geopoliticspostgrowth.eu za više intervjua, videa i drugog sadržaja sa projekta.

Geopolitika Evrope nakon rasta

– Postići više sa manje

Orginalni naziv na engleskom jeziku:

Geopolitics of a Post-Growth Europe – Being More With Less

Izdavač: Udruženje “Centar za zelene politike” Beograd

Urednik: Ričard Vauters
(Wetenschappelijk Bureau GroenLinks)

Autori i saradnici: Pavel Antonov (BlueLink), Jonathan Essex (Green House Think Tank), Soledad García Consuegra & Raúl Gómez (Transición Verde), Sien Hasker & Laurent Standaert (Green European Foundation), Predrag Momčilović (Center for Green Politics), Swen Ore (Etopia), Kévin Puisieux (Fondation de l'Écologie Politique), Richard Wouters (Wetenschappelijk Bureau GroenLinks)

GEF projektni koordinator: Sien Hasker
(Green European Foundation)

Editovanje i lektorisanje na engleskom jeziku: Katy Nicholson

Vizuali: Anne-Cécile Fraud

Dizajn i prelom: Klär.graphics

Prevod srpskog izdanja: Tatjana Avramović

Lektura srpskog izdanja: Jasmina Šuša

Dizajn i prelom

srpskog izdanja: Milica Dopuđa

ISBN: 978-86-82790-02-0

Tiraž: 100

Štampa: SWA tim

Godina izdanja: 2024



Tekst i vizueli ove publikacije su licencirani pod Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0). Za ugovor o licenci, pogledajte <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>. Za sažetak (ne zamenu), pogledajte <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0>.

Geopolitika Evrope nakon rasta

Postići više sa manje

Priredili Green European Foundation uz podršku Wetenschappelijk Bureau GroenLinks (Holandija), BlueLink (Bugarska), Centar za zelene politike (Srbija), Etopia (Belgija), Fondation de l'Écologie Politique (Francuska), Green House Think Tank (Velika Britanija) i Transición Verde (Španija).

Objavljeno uz finansijsku podršku Evropskog parlamenta za Green European Foundation. Evropski parlament nije odgovoran za sadržaj ove publikacije.

Možete naručiti besplatne kopije ovog izveštaja slanjem zahteva e-poštom na info@gef.eu

The **Green European Foundation** (GEF) je politička fondacija na evropskom nivou čija je misija da doprinese živoj evropskoj sferi debate i da podstakne veće učesće građana u evropskoj politici. GEF nastoji da pokrene diskusije o evropskim politikama i politici unutar i izvan Zelene političke porodice. Fondacija deluje kao laboratorija za nove ideje i nudi prekogranično političko obrazovanje i platformu za saradnju i razmenu na evropskom nivou.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks (WBGL) je nezavisni tink tank povezan sa GroenLink-om, holandskom zelenom strankom. WBGL radi na produblivanju i širenju zelenog i progresivnog razmišljanja. Deluje na polju ukrštanja nauke, društva i politike



Green European Foundation

Rue du Fossé 3, L-1536 Luksemburg

Brussels office: Mundo Madou, Avenue des Arts 7-8, 1210 Brisel, Belgija

phone: +32 2 329 00 50

info@gef.eu

www.gef.eu



Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Sint Jacobsstraat 12, Utrecht, Holandija

PO Box 8008, 3503 RA Utrecht, Holandija

info@wetenschappelijkbureaugroenlinks.nl

www.wetenschappelijkbureaugroenlinks.nl



BlueLink

257 Slivnitsa Boulevard, 1202 Sofija, Bugarska

office@bluelink.net

www.bluelink.net



Centar za zelene politike

Beograd, Srbija

office@czp.org.rs

www.czp.org.rs



Etopia

Espace Kegelman, 52 Avenue de Marlagne, 5000 Namur, Belgija

info@etopia.be

www.etopia.be



Fondation de l'Écologie Politique

31-33 rue de la Colonie, 75013 Pariz, Francuska

contact@fondationecolo.org

www.fondationecolo.org



Green House Think Tank

Wood House, Hallbankgate, Brampton, CA8 2NJ, Ujedinjeno Kraljevstvo

info@greenhousethinktank.org

www.greenhousethinktank.org



Transición Verde

Madrid, Španija

info@transicionverde.es

www.transicionverde.es

Sadržaj

Predgovor	5
Sien Hasker i Loran Stander	

ESEJ

Sačuvati planetu, zaštititi demokratiju	7
Richard Vauters	

INTERVJUJ

Geopolitika izvan rasta	23
Gaja Herington	

Može li Evropa da odbrani sebe bez rasta?	28
Sven Biskop	

Udaljavanje od ekstraktivizma	36
Piter Njuel	

EU-Čile trgovinski sporazum: Iz perspektive odrasta	42
Gabrijela Kabanja Alvear	

Šta stoji na putu za post-rast?	46
Jorgos Kalis i Kristina Monge	

PREPORUKE

Geopolitički pravci za Evropu izvan rasta	53
---	----

Sien Hasker je programska menadžerka u Green European Foundation.

Loran Stander je direktor Green European Foundation.

Predgovor

Sien Hasker & Loran Stander

Ovaj izveštaj nije prijatan za čitanje. Postavlja neugodna pitanja o vezi između ekonomskog rasta i geopolitičke snage.

Malo je verovatno da ćemo uspeti da deaktiviramo klimatsku bombu, a kamoli druge ekološke pretnje, dokle god evropska ekonomija nastavlja da raste. Da bismo se vratili u ravnotežu sa živim svetom, potrebno je da smanjimo preteranu proizvodnju i potrošnju. Takav je poziv pokreta za odrast, kome trenutno raste podrška u Evropi. Njihova tvrdnja da bogate zemlje treba da prestanu da jure rast BDP-a sve više biva naučno podržana.

Međutim, odrast ne uspeva da se poveže sa stručnjacima za spoljnu i bezbednosnu politiku. Lako je videti zašto. U geopolitici, mnoge odrednice moći - trgovina, pomoć, tehnologija, odbrana - tesno su povezane sa BDP-om. U slučaju da ne ignorišu planetarne granice, geopolitički analitičari ističu narativ „zelenog rasta” kako bi pomirili ekološku i geopolitičku sigurnost. Upravo ovaj narativ odrasnici žele da opovrgnu.

Iako zeleni rast može predstavljati lak izlaz za geopolitičke mislioce, pacifizam i antimilitarizam, koje mnogi odrasnici zagovaraju, graniče se sa naivnošću, u vremenu kada agresivne autokratije napadaju svoje demokratske susede. Napad Rusije na Ukrajinu je rat doveo na prag Evropske unije. To nas prisiljava da pažljivo razmotrimo odbranu i odvracanje.

Očigledno je da stručnjaci za oblasti odrasta i geopolitike - kako naučnici tako i praktičari - moraju međusobno da komuniciraju. Možemo li, kao EU,

prepoznati granice rasta i i dalje biti uticajni na globalnom nivou? Da li bismo mogli da se odbranimo - sebe, naše saveznike i naše vrednosti? Da li post-rast može ponuditi nove puteve kako bismo živeli u skladu sa tim vrednostima i odbacili dvostruke standarde i neokolonijalnu dinamiku, koju naša nezasićena želja za resursima nastavlja da proizvodi?

Zelena evropska fondacija je 2023. godine pokrenula ovaj razgovor unutar transnacionalnog projekta Geopolitika Evrope nakon rasta. Sa sedam partnera, organizovali smo seriju seminara, vebinara i intervjua širom Evrope. Ovaj izveštaj objedinjuje neka od saznanja koja smo prikupili. Zahvaljujemo svim učesnicima na tome.

Izveštaj počinje esejom lidera projekta Ričarda Vautersa, koji opisuje kontradikcije i sinergije između post-rasta i geopolitike. On, takođe, nudi predloge kako navigirati ovim minskim poljem. Upozorenje za alergične osobe: može sadržati tragove realpolitike.

Esej je inspirisan sastancima i intervjuima sprovedenim u okviru projekta; selekcija intervjua je uključena u ovu publikaciju.

■ Više intervjua možete naći ovde: <https://geopoliticspostgrowth.eu>

Izveštaj se završava listom preporuka, koje su zajednički sastavili partneri na projektu, a namenjene su podsticanju dalje debate.

U Zelenoj evropskoj fondaciji želimo da nastavimo da podstičemo ovu debatu jer neugodna pitanja ne treba izbegavati; često su upravo to najbolja pitanja.

ESEJ

Sačuvati planetu, zaštititi demokratiju

Napisao
Richard Vauters

Može li Evropska unija, koja se odriče ekonomskog rasta, i dalje da brani svoje vrednosti u međunarodnoj areni? Samo ako nađe bolji način za zajedničko delovanje i ulaže u svoju spoljnu politiku i tehnologiju. Saveznici i partneri su ključni za EU koja treba da postigne više sa manje resursa.

Nakon malo više od trideset godina od usvajanja Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime 1992. godine, globalne emisije gasova sa efektom staklene bašte i dalje rastu. Dok se prevazilazi jedan temperaturni rekord za drugim, svedočimo razornim efektima toplotnih talasa, požara i poplava. Prema generalnom sekretaru UN Antoniju Guterešu došlo je do ere globalnog ključanja.¹

Čovečanstvo narušava zemaljski sistem koji mu je omogućio prosperitet, ne samo uništavanjem klime, već i uništavanjem biodiverziteta i šuma, iscrpljivanjem slatke vode i zagađivanjem ekosistema nutrijentima i drugim hemikalijama. Prekoračili smo do sada šest od devet „planetarnih granica“, koje definišu „siguran prostor za delovanje čovečanstva“. Ova prekoračenja povećavaju rizik od „velikih i naglih ili nepovratnih promena u životnoj sredini“, navodi Centar za rezilijentnost u Stokholmu, gurajući zemaljski sistem u daleko manje gostoljubivo stanje za ljude.²

Planetarni poremećaji uglavnom su pokrenuti rastućom upotrebom energije i materijala. Ekološke dobiti

od dekarbonizacije i veće energetske i materijalne efikasnosti bivaju nadmašene povećanjem proizvodnje i potrošnje, što se prevodi u ekonomski rast. Neki delovi sveta, posebno Evropska unija, uspeali su da smanje potrošnju energije i emisije gasova sa efektom staklene bašte iako su beležili rast svoje ekonomije, delimično jer je energetska intenzivna proizvodnja preseljena na druge lokacije, ali nikako dovoljno brzo.³ Postoje i drugi zabrinjavajući pokazatelji koji se tiču evropskog ekološkog performansa. U Evropskoj uniji „biodiverzitet i dalje opada alarmantnom brzinom“, upozorava Evropska agencija za životnu sredinu (EEA). Ona, takođe, primećuje da količina materijala ekstrahovanih, kako unutar tako i izvan EU, potrebna za zadovoljenje evropske potražnje, premašuje siguran prostor za delovanje čovečanstva, a nema znakova smanjenja.⁴

U susret narastajućoj ekološkoj krizi, nauka sve više izražava sumnju u to da li je nastavak ekonomskog rasta kompatibilan sa nastanjivom planetom.⁵ „Malo je verovatno da dugotrajno,

apsolutno odvajanje ekonomskog rasta od pritiska i uticaja na životnu sredinu može biti postignuto na globalnom nivou”, navodi EEA.⁶

Čini se da je „zeleni rast”, narativ koji podupire mnoge ekološke strategije, uključujući i Zeleni dogovor Evropske unije, možda iluzija. U tom kontekstu, pokret „odраста” dobija na značaju. Odrast zagovara prelazak sa akumuliranja materijalnog bogatstva ka promovisanju blagostanja u društvu sa javnim uslugama visokog kvaliteta, koje se zasniva na jednakosti. Ovaj prelazak bi prvo trebalo da se desi u bogatim, industrijalizovanim zemljama gde ekonomski rast više ne utiče pozitivno na blagostanje. Smanjenje preterane proizvodnje i potrošnje od strane globalnog severa (i bogatih elita drugde) ne bi nas samo vratilo nazad, unutar planetarnih granica, već i oslobodilo prirodne resurse za globalni jug. U mnogim zemljama sa niskim prihodima, ljudske potrebe ne mogu biti zadovoljene bez povećanja upotrebe resursa.

Najčešće korišćena definicija odrasta dolazi od ekonomskog antropologa Džejsona Hikela „Odrast je plansko smanjenje upotrebe energije i resursa, sa ciljem da se ekonomija vrati u ravnotežu sa živim svetom, na način koji smanjuje nejednakost i poboljšava ljudsko blagostanje.”⁷ Iz ove definicije proizlazi da se odrast manje odnosi na smanjenje bruto domaćeg proizvoda, nego na smanjenje protoka energije i materijala. Međutim, Hikel tvrdi da je „važno prihvatiti da će smanjenje protoka, verovatno, dovesti do smanjenja stope rasta BDP-a, ili čak smanjenja samog BDP-a, i moramo biti spremni da upravljamo tim ishodom na siguran i pravičan način”.⁸

Logično je da EU bude predvodnik u tranziciji ka društvu izvan rasta. Pre

Bolje je upravljati odustajanjem od rasta putem demokratskog razmatranja, nego da nam ga nametne ekološki slom.

svega, iz perspektive pravde. Veliki deo krivice za ekološku krizu pada na EU. Njenih 27 članica danas predstavlja manje od 6% svetske populacije. Ipak, istorijski gledano, odgovorne su za oko 22% globalnog viška CO₂ emisija i upotrebe materijala.⁹ Ukratko, nemilosrdna ekstrakcija prirodnih resursa sa svih krajeva sveta, učinila nas je jednim od najbogatijih regiona. Ako bismo mi, Evropljani, odustali od svojih težnji ka ekonomskom rastu i fokusirali se na očuvanje planete, verovatno bismo dali značajan doprinos pravičnijem deljenju bogatstva i resursa - kako između Severa i Juga, tako i između generacija.

Drugo, EU nakon rasta može postati otpornija. Rast BDP-a već usporava sa starenjem evropske populacije; ne mora puno vremena da prođe, pre nego što ekologija snažno uzvrati ekonomiji i rast BDP-a se zaustavi. Bolje je upravljati odustajanjem od rasta putem demokratskog razmatranja, nego da nam ga nametne ekološki slom, što bi dovelo do masovnih socijalnih previranja.¹⁰ Što pre promenimo kurs sa rasta ekonomije na rast blagostanja, veće su šanse da ćemo očuvati naš unutrašnji mir. Bez toga, ne možemo se nositi sa spoljnim pretnjama.

⁹ Pogledajte, niže, intervju sa Gajom Heringtonom.

Suočavanje sa konfliktom

Za mnoge u svetu, EU nakon rasta bila bi kredibilniji partner u borbi protiv ekološke krize. Međutim, u međunarodnoj politici se ne radi samo o saradnji; već i o rivalstvu. U vreme kada „globalno ključanje” traži ujedinjenu akciju, svedočimo sve većem neprijateljstvu i nasilju. Neuspeh u delovanju po pitanju ekološke krize proizveo bi još

više sukoba. Kako bi se EU izvan rasta snašla u svetu obeleženom konfliktima?

Napad Rusije na Ukrajinu doveo je rat na samu ivicu Evropske unije i naučio Evropljane teškim lekcijama o zavisnosti od resursa. Vladimir Putin je mislio da mu njegov osvajački rat može proći jer je EU bila zavisna od ruskog prirodnog gasa. To je bila greška u proračunu: EU je potvrdila svoju podršku Ukrajini, pa i uprkos drastičnim smanjenjima snabdevanja gasom. Ali, platila je cenu u vidu energetske krize. Vlade EU su potrošile stotine milijardi evra pomažući stanovništvu i preduzećima sa njihovim računima za energiju. I gotovo dve godine nakon invazije na Ukrajinu, EU još uvek nije uspela da se potpuno oslobodi prirodnog gasa, nafte i urana iz Rusije, što doprinosi ratnoj kasi Putina.

Odgovori na rat obuhvatili su i ubrzanje tranzicije ka obnovljivim izvorima energije. Međutim, to čini EU još više zavisnom od Kine, koja dominira lancima snabdevanja mnogim ključnim sirovinama, kao i solarnim panelima, baterijama i magnetima napravljenim od njih. EU nastoji da smanji svoju zavisnost od uvoza putem lokalizovanog rudarstva, boljeg recikliranja i jačanja sopstvene industrije zelene tehnologije. Međutim, to ne može biti učinjeno preko noći. U međuvremenu, zaglavili smo se između dve agresivne autokratije.

„Sporija” ekonomija, koju predlaže odrasnički pokret, omogućila bi EU da brže smanji svoju prekomernu zavisnost od uvoznih energenata i materijala. To bi učinilo uniju manje ranjivom na ekonomsku ucenu i tako donelo dobitak u strateškoj autonomiji. Na primer, trenutne politike dekarbonizacije imaju za cilj zamenu svih automobila na benzin i dizel uglavnom baterijskim

električnim automobilima. Kako je ovim baterijama neophodan litijum, predviđa se da će potražnja EU za ovim metalom porasti dvanaest puta do 2030. godine.¹⁰ U okviru scenarija odrasta u kojem se privatno vlasništvo automobila smanjuje u korist biciklizma, javnog prevoza i deljenih vozila, porast tražnje za litijumom i drugim kritičnim metalima bi bio značajno smanjen. Takođe bi se uštedelo više energije.¹¹ Mogli bismo doživeti dan kada našu ekonomiju više ne bi moglo da poremeti trgovinsko iznuđivanje, ni Rusije, ni Kine.

EU nakon rasta takođe bi mogla pomoći u rešavanju drugog tipa konflikata zasnovanih na resursima. Proširenje rudarstva i izvozne poljoprivrede često je nasilan i destruktivan proces, posebno na globalnom jugu. Zajednice bivaju proterivane sa svoje zemlje i suočavaju se sa zagađenjem svojih izvora vode i uništenjem šuma. Policijske snage finansiraju svoje aktivnosti zaplenom roba. Na linijama eksploatacije, odakle počinju naši lanci snabdevanja, sukob je raširen do te mere da dovodi do destabilizacije vlada i prelivanja konflikta u susedne zemlje. *Globalni atlas ekološke pravde (Global Atlas of Environmental Justice)*

▪ Pogledajte, niže, intervju sa svedoči o tome¹²

Smanjenjem našeg materijalnog otiska, usporili bismo napredak eksploatacionog fronta.

Ukratko, EU nakon rasta bi stekla otpornost u suočavanju sa međudržavnim konfliktima zbog resursa i ne u manjoj meri bi bila saučesnik u konfliktima unutar država. Ali, geopolitičko rivalstvo nimalo nije ograničeno na resurse. Rat Rusije u Ukrajini, na primer, teško može biti objašnjen oskudicom resursa. Zabluda - široko deljena od strane ruskog stanovništva - o obnovi nekadašnjeg carstva kroz rekolonizaciju i strah

vladajuće elite od zaraznih efekata demokratije u postsovjetskim zemljama predstavlja bolje objašnjenje. To pokazuje da geopolitički sukobi sežu do samih vrednosti, na kojima počiva nacionalno društvo i globalno upravljanje. Ishod takvih sukoba uticaće na to koliko je preostalog planetarnog prostora za čovečanstvo.

Obrana demokratije

Jedna od glavnih linija razilaženja u geopolitici se proteže između demokratije i autokratije. Danas se rivalstvo između demokratskih i autoritarnih vlada odigrava pred našim očima, u Ukrajini. Sutra, ili možda za nekoliko godina, mogla bi se desiti nasilna konfrontacija u Tajvanskom moreuzu. Zveckanje oružjem kontinentalne Kine protiv Tajvana, primorava nas da predvidimo oružani pokušaj spajanja, koji bi ubio demokratiju na Tajvanu.

Kritičari ekonomskog rasta ne mogu skrenuti pogled sa pretnje koju agresivne autokratije predstavljaju za demokratiju, ljudska prava i međunarodnu vladavinu prava. Nema sumnje da tranzicija izvan rasta mora biti demokratska. Demokratija nudi javni prostor za preispitivanje dogme rasta; autokratije bi radije ugušile debatu o „novoj utopiji“ iz straha od gubitka autoriteta.¹³ Mnogi „odrasnici“ čak zagovaraju produblivanje demokratije, njenim širenjem na ekonomsku sferu, kao načinom da se prevaziđe potreba za rastom, svojstvena akcionarskom kapitalizmu. Demokratija se zauzvrat oslanja na ustavne garancije, koje štite vladavinu zakona, pluralizam i ljudska prava. Ovo uključuje pravo na protest protiv onih koji su na vlasti, zbog njihovog neuspeha u rešavanju ekološke vanredne situacije.

Sprečavanje najgoreg neće samo zahtevati zelene politike na nacionalnom nivou, već i globalnu saradnju bez presedana. Ovo se neće desiti u svetu gde vlada pravo jačega, o kojem sanjaju autokrate; to bi bio svet sa još nasilnijim haosom. Doduše, i demokratije mogu da pribegnu nasilju, ali retko ratuju jedna protiv druge. One su sklonije da sukobe rešavaju mirnim putem, u skladu sa pravilima na koja je pristala baš svaka država. Poredak zasnovan na pravilima je neophodan ne samo za sprečavanje novih ratova, već i za borbu protiv ekoloških pretnji. S obzirom na to da je Rusija postala nepredvidiva, Kina se ponaša sve agresivnije prema svojim susedima, a SAD su sklone vojnim intervencijama, EU ima važnu ulogu u održavanju međunarodne vladavine prava.

Kvadratura kruga

Stoga se postavlja pitanje: da li bi EU nakon rasta mogla da igra ulogu u oblikovanju globalne politike, a ne da joj jednostavno bude podložna? Da li bi mogla da odbrani sebe, svoje saveznike, demokratiju, ljudska prava i međunarodnu vladavinu prava od napada, poput onih od strane Rusije ili Kine? Moć država i saveza obično se meri njihovim bogatstvom i vojnim sposobnostima. Ukrajina nas uči da se moralna snaga, takođe, mora uzeti u jednačinu. Ipak, rat u Ukrajini u velikoj meri potvrđuje standardnu metriku. Bez milijardi zapadne podrške, u novcu i oružju, Ukrajina ne bi mogla da se odupre ruskom agresoru, koji namerava da uništi ne samo ukrajinsku naciju već i evropski bezbednosni poredak.

Gledano na ovaj način, EU nakon rasta je u riziku od veće ranjivosti. Njen udeo u globalnom BDP-u bi se smanjio čak i brže nego što se već

dešava. Smanjenje udela u globalnoj trgovini dalo bi joj manje uticaja na treće zemlje i multinacionalne korporacije. Oružane snage bi se jače takmičile sa drugim javnim sektorima oko novca i prirodnih resursa. Moglo bi biti manje raspoloživih sredstava za tehnološki razvoj, kako civilni tako i vojni, dovodeći EU u još nepovoljniju poziciju u globalnoj tehnološkoj trci. Jasno je da u teškim vremenima odrast i geopolitiku nije lako upariti. Oni počivaju na kontradiktornoj logici. Može li se krug uklopiti u kvadrat?

Jačanje spoljašnjeg delovanja

Jedan od načina da se ublaže tenzije između post-rasta i geopolitike bilo bi smanjenje podela i razilaženja u oblasti spoljašnjeg delovanja. Prečesto, evropska diplomatija predstavlja kakofoniju nacionalne samoinflacije, koja ometa jedinstven pristup. U nedostatku zajedničke strategije, EU je samo posmatrač u izraelsko-palestinskom sukobu, uprkos tome što je najveći trgovinski partner Izraela i najveći donator pomoći Palestini. Novac nije od koristi ukoliko nema plana.

Podele između zemalja EU delimično objašnjavaju zašto demokratski svet još uvek nije postavio jasne crvene linije za Kinu. SAD, EU, Japan i drugi koji zajednički signaliziraju da će dočekati napad na Tajvan ostrim ekonomskim sankcijama - do te mere da sami sebi nanesu štetu - mogli bi da nateraju Peking da razmisli dvaput. Održavanje mira u Tajvanskom moreuzu ima planetarni značaj jer bi ulazak Kine u rat moglo dovesti do sloma globalnih pregovora o klimi.¹⁴ Komplikovano balansiranje između rivalstva (u pogledu demokratskih vrednosti) i saradnje (po pitanju ekologije i

● Vidi intervju sa Svenom Biskopom.

zdravlja) sa Kinom bi imalo koristi od zajedničkog pristupa EU. Da li rat zaista mora da stigne do praga EU da bi bila spremna da deluje, kao što je u značajnoj meri bio slučaj kada se suočila sa invazijom Rusije na Ukrajinu?

Evropska odbrana je opterećena fragmentacijom, dupliranjem i nedostatkom kompatibilnosti između nacionalnih oružanih snaga. Dok američka vojska koristi 30 glavnih oružanih sistema, vojska EU ih ima oko 180.¹⁵ Ova nekoherentnost je rasipanje javnog novca, kao i materijalnih i ljudskih resursa. Ona smanjuje našu kolektivnu snagu, što još više zabrinjava sada kada nas ruski imperijalizam tera da ponovo ozbiljno shvatimo odvratanje.

EU više ne može da priušti ove „neevropske troškove“; ovo bi bio još veći problem za EU nakon rasta. Trebalo bi da se upusti u dublju integraciju. To znači jednoglasno reći: nema više veta u spoljnoj i bezbednosnoj politici; postojanje ministra inostranih poslova EU uz podršku jedinstvene diplomatske službe; unapređenje francuskog mesta u Savetu bezbednosti

UN umesto u EU. To, takođe, znači ozbiljno bavljenje integracijom odbrane. Od 200 milijardi evra, koje 27 zemalja EU godišnje troši na odbranu, moglo bi da se uštedi od 20 do 120 milijardi, u zavisnosti od stepena integracije.¹⁶ Ove uštede bi se mogle iskoristiti za povećanje borbene moći. Što se vojne snage država članica bolje uklapaju, to ćemo više dobiti za svoj novac. Holandija i Belgija nam pokazuju kako se to radi spajanjem

njihovih mornarica, u sve praktične svrhe.¹⁷

U globalnom rivalstvu između demokratije i autokratije, SAD bi mogle da napuste naš tabor na sledećim predsedničkim izborima, ako pobedi Donald Tramp ili neko od njegovih pristalica. U svakom slučaju, SAD će sve više fokusirati svoju odbranu na pretnje od strane Kine, a ne Rusije.¹⁷ Prema tome, čak i EU nakon rasta morala bi da smanji svoju bezbednosnu zavisnost od SAD povećanjem svoje strateške autonomije u odbrani. Otklanjanje nedostataka evropske odbrane zahtevalo bi razvoj i/ili nabavku novih sistema naoružanja,¹⁸ po mogućnosti uz učešće evropskih konzorcijuma. Najvažnije je da države članice – posebno Francuska i Nemačka – to rade zajedno. Objedinjeno ili zajedničko naoružanje šteti troškove i podstiče kompatibilnost. To bi mogao da bude odlučujući korak ka integraciji oružanih snaga.¹⁹

EU nakon rasta, posvećena smanjenju protoka energije i materijala, takođe bi morala da smanji uticaj svojih oružanih snaga na životnu sredinu, bez umanjivanja njihove borbene moći. Ovo bi bio skup i dugotrajan zadatak. Odbrambeni sektor će nastaviti da utiče na planetu decenijama koje dolaze, ali moramo imati na umu da ekološki troškovi rata mogu biti veći od troškova sprečavanje rata.²⁰

Nametanje zahteva za održivost odbrambenoj industriji bilo bi lakše kada bi države članice prešle na zajedničke nabavke.²¹ Pod takvim sistemom, manje tipova oružja bi se proizvodilo u većim serijama. Industrijama oružja bi bilo lakše da nadoknadi troškove razvoja i proizvodnje, čime bi

■ To se ne odnosi samo na nuklearni rat, već i na konvencionalne ratove poput onog u Ukrajini. Emisije gasova staklene bašte koje se mogu pripisati prvoj godini rata u Ukrajini procenjene su na 120 miliona tona CO₂e. Ovo verovatno premašuje godišnje emisije svih oružanih snaga EU zajedno, uključujući lance snabdevanja, koje se mogu grubo proceniti na 100 miliona tona CO₂e. Treba dodati i druge ekološke troškove rata, kao što su zagađenje velikih razmera, degradacija ekosistema i gubitak biodiverziteta – da ne pominjemo gubitak i devastaciju ljudskih života.

■ EU već razmatra pravila za zelenu javnu nabavku sredstava za odbranu.

se oslabio njihov argument da je izvoz oružja komercijalna potreba.²² Ovo bi moglo olakšati usvajanje restriktivnijeg zakonodavstva EU o izvozu oružja, uz jači nadzor Evropske komisije, tako da se oružje više ne prodaje zemljama koje ga zloupotrebljavaju. O potrebi za strožim pravilima svedoči činjenica da je najmanje deset država članica nastavilo da isporučuje vojnu opremu Rusiji, nakon njene prve invazije na Ukrajinu 2014. godine.²³

■ EU bi mogla da pozove Ukrajinu da učestvuje u odbrambenim projektima EU i pre nego što postane država članica.

Za EU nakon rasta bilo bi još važnije da ne bude ugrožena oružjem koje je sama napravila. Da bi se ublažio rast izdataka za odbranu, takođe bi trebalo da uloži veće napore da postigne sporazume o kontroli naoružanja, čak i sa Rusijom. Transparentnost u pogledu vojnih sposobnosti i planova ulaganja doprinosi i ovim sporazumima i, uopšteno, hodu po tankoj liniji između efikasnog obeshrabrivanja i trke u naoružanju.

Ipak, čak i EU nakon rasta bi morala da ulaže više u spoljašnjem delovanju. Zajednička odbrana, strateška autonomija i, uz to, dugoročna podrška odbrani Ukrajine od vitalnog su značaja za našu bezbednost - kao što su razvojna pomoć i klimatske finansije za globalni jug. Takav sveobuhvatan bezbedonosni pristup bio bi veliki trošak za EU bez rasta BDP-a, ali odrasnički pokret s pravom naglašava da bi trebalo da žrtvuemo višak privatne potrošnje za opšte dobro.

Proširivanje i produbljivanje Unije

Za EU koja teži budućnosti izvan rasta, saveznici - koji donose dodatne resurse i legitimitet - bili bi još važniji. Uz rizik da SAD upadnu u autoritarizam,

EU nakon rasta bi trebalo da uključi diplomatiju, odbranu i inostranu pomoć na listu visokokvalitetnih javnih usluga kojima se bavi.

izolacionizam i klimatsko poricanje nakon predsjedničkih izbora 2024. godine, EU ne može sebi da priušti da izgubi više njih. Trebalo bi da zadrži Ujedinjeno Kraljevstvo blizu i podvuče da su vrata otvorena za ponovni ulazak. Članstvo u EU nudi najbliži oblik savezništva.

Priključivanje zemalja Zapadnog Balkana, Ukrajine i Moldavije postalo bi još jači geopolitički imperativ za EU nakon rasta. Takva EU bi morala da uspostavi prilagođenu politiku „zelenog rasta“ kako bi zadovoljila potrebe zemalja pristupnica, koje žele da smanje ekonomski jaz sa starijim državama članicama ili da se obnove nakon rata. Ukrajina bi, ako preživi napade Rusije, uz našu pomoć, mogla da bude moćan saveznik i pre pristupanja, kako u pogledu građanske hrabrosti, tako i u pogledu vojne snage.²⁴

Postoji nesporna tenzija između produbljivanja i proširivanja EU. Što više članica dobije, teže je postići dogovor. Ovo je posebno slučaj ako nacionalne vlade odbace vrednosti sporazuma EU koji su potpisale. Potrebna je samo jedna zemlja koja odstupa - poput današnje autoritarne mađarske vlade - da potkopa međusobno poverenje i oteža donošenje odluka. Stoga, proširenje EU mora biti praćeno proširenjem glasanja kvalifikovanom većinom i snažnijim nadzorom demokratije, ljudskih prava i vladavine prava unutar granica EU. Ovo ne predstavlja preterano mešanje u unutrašnje poslove jer podrivanje evropskih vrednosti u jednoj zemlji utiče na sve nas. Pravila po kojima živimo delimično nastaju kroz nadnacionalno donošenje odluka, u kojima svaka država članica ima udela. Status EU kao globalnog aktera ne zavisi samo od njene diplomatske, ekonomske i vojne snage, već

i od njene privrženosti sopstvenim vrednostima. Konačno, bezbednost EU je na kocki kada, kao u Mađarskoj pod Viktorom Orbanom, nazadovanje demokratije ide ruku pod ruku sa povlađivanjem Moskvi i Pekingu.

EU bi trebalo da bude saveznik građana koji se bore protiv demokratskog pada. Međutim, evropske institucije, same mogu imati ograničeni uticaj. Ustavna demokratija zahteva stalnu brigu na svim nivoima, ne samo od strane političkih partija. Niko, od desnog centra do levog, ne bi trebalo da sklapa saveze sa krajnje desnim populistima, da oponaša njihovo žrtvovanje migranata i drugih manjina ili da pusti da njihovi napadi na pravosuđe, štampu i nauku prođu bez osporavanja. Niko nema koristi od udvaranja, kopiranja i banalizacije krajnje desnice osim krajnje desnice, kao što su još jednom pokazali holandski parlamentarni izbori 2023. godine.

Bitka protiv neliberalnog desnog populizma može biti dobijena. Prikradajući autoritarizam nije nepromenjivi trend. To su, 2023. godine, dokazale opozicione stranke i birači u Poljskoj. Nakon što se opozicija okupila oko evropskih vrednosti, građani Poljske izbacili su na izborima dotadašnju fanatičnu i zlostavljачku vladu..

Uspostavljanje partnerstva sa globalnim jugom

Da li bi EU, koja značajno smanjuje svoj ekološki otisak, sa izričitom svrhom oslobađanja prirodnih resursa za globalni jug, nakon rasta tamo našla saveznike? Ovo je privlačan, ali malo verovatan scenario. U multipolarnom svetu, vlade zemalja u razvoju nisu sklone da se udruže sa jednom velikom silom. Umesto toga, isplati se sedeti sa

strane, okretati SAD, EU i Kinu jedne protiv drugih kako bi se obezbedilo što više trgovine, pomoći i investicija. Najbolje čemu se EU može nadati je serija strateških partnerstava, neekskluzivne prirode, koja su, ipak, od vitalnog značaja za veću sigurnost i legitimitet.

Uspostavljanje i produbljanje partnerstava bilo bi lakše kada bi se starije članice EU pomirile sa svojom kolonijalnom prošlošću. Ne bi trebalo da bude iznenađenje što mnoge vlade i građani na globalnom jugu odbijaju da vide rusku invaziju na Ukrajinu onakvom kakva ona jeste: imperijalistički, kolonijalistički napad režima koji nema obzira prema međunarodnom pravu ili ljudskoj patnji. Oni povezuju imperijalizam i kolonijalizam sa Zapadnom Evropom i SAD. Postoji ogromna količina istorijskog bola i besa, koji još uvek nisu razrešeni. To bi zahtevalo nedvosmislena izvinjenja za ropstvo i kolonijalizam od strane svih uključenih zemalja EU, kao i iskreno priznanje da zločini iz prošlosti doprinose današnjim nepravdama, bilo ekonomskim ili ekološkim. Takve tvrdnje treba da budu potkrepljene značajnim doprinosima smanjenju siromaštva, globalnim javnim dobrima, poreskoj pravdi, legalnim migracionim putevima, međunarodnim klimatskim finansiranjem i nadoknadom za klimatske gubitke i štete od strane EU.

► Pogledajte intervju sa Gabrielom Kabanjom Alever, kasnije

Evropska unija bi, takođe, trebalo da se udruži sa demokratiskim vladama na globalnom jugu kako bi razvila predloge za bolju zastupljenost Juga u okviru Saveta bezbednosti UN, Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke. Na kraju, ali ne i najmanje važno, moraju se izbegavati dvostruki standardi. EU koja pomaže odbrani ukrajinske državnosti, takođe treba da se založi za održivu, demokratsku

palestinsku državu, pored sigurne države Izrael.

Ovaj deo geopolitičke agende dobro se uklapa sa ciljevima odrasničkog pokreta za dekolonizaciju i redistribuciju. To bi, takođe, koristilo miru i demokratiji, tim više ako je isprepletено sa feminističkom spoljnom politikom koja promovise prava, zastupljenost i resurse žena i drugih grupa u nepovoljnom položaju. Prema Svetskoj banci, „postojanje većeg broja rodno ravnopravnih društava rezultira stabilnijim i mirnijim državama.”²⁵ Sve ovo ukazuje na to da ne bi bilo mudro da EU nakon rasta smanji troškove spoljnih aktivnosti.

Najveća prepreka za uspostavljanje partnerstava između EU nakon rasta i zemalja na globalnom jugu mogla bi biti trgovina. U principu, mnoge vlade zemalja u razvoju bi pozdravile čvrstu odluku EU da smanji svoju prekomernu potrošnju globalnih resursa. U praksi, međutim, takva odluka bi se lako mogla kositi sa njihovim razvojnim strategijama. Povećanje izvoza prirodnih resursa se često i dalje smatra načinom za rast ekonomije, čak i od demokratski izabраниh, progresivnih vlada, ne tako siromašnih zemalja, kao što su Brazil i Čile. Kazati im da znamo bolje, moglo bi da vrati sećanja na kolonijalna vremena.

Dela govore glasnije od reči. EU koja se zalaže za otpisivanje duga, na primer, ublažila bi pritisak na zemlje u razvoju da rasprodaju delove svoje litosfere i biosfere, kako bi otplatile dug stranim kreditorima. Ovo bi moglo da otvori debatu o alternativnim strategijama (od)rasta za globalni jug, koje nisu fokusirane na izvoz. ► Ali ipak, na državama Juga je da izaberu svoje razvojne puteve.

► Evropska komisija ima za cilj da rudarenje metala u EU obezbedi 10% potražnje EU za strateškim sirovim metalima, kao što je litijum do 2030. godine.

Za sada, oni nisu usklađeni sa post-rastom u Evropi.

Izlaz iz ove dileme, iako samo delimično, počinje sa prepoznavanjem da bi, čak i za EU nakon rasta, bile potrebne ogromne količine uvezenih metala da bi se oslobodila zavisnosti od fosilnih goriva. Uzmimo na primer litijum. U scenariju energetske tranzicije, koji uključuje sve manje i manje automobile sa manjim baterijama, potražnja EU za ovim metalom bi i dalje značajno porasla: ne dvanaest puta do 2030. godine, kako se trenutno predviđa, već oko pet puta.²⁶ Samo manji deo toga bi došao iz rudarstva unutar EU.²⁷

Ova uznemirujuće visoka potražnja za metalom, predstavlja i zabrinutost i priliku. Zabrinjavajuća je šteta koju rudarstvo neizbežno nanosi životnoj sredini, uključujući biodiverzitet, vodosnabdevanje i klimu. Ova šteta mora biti svedena na minimum, a zastupljenost i koristi pogođenih zajednica maksimirani, kako bi se smanjio sukob. Zakon o dužnoj pažnji o lancu vrednosti, koji zastupa Evropski parlament²⁸ donekle bi doprineo promovisanju odgovornog rudarstva, ali ovo ostaje veliki izazov. Prilika leži u prebacivanju većeg dela lanca vrednosti u rudarske zemlje. Sve više vlada na globalnom jugu želi da preradi svoje sirovine pre nego što ih izvezu. Postrojenja za preradu i fabrike baterija stvaraju radna mesta i mogu pokrenuti industrijalizaciju na većem nivou. EU koja želi da obezbedi materijale za svoju energetska tranziciju mora ispuniti ove težnje. Strateška partnerstva, koja nudi zemljama globalnog juga, trebalo bi da uključuju ulaganja u lokalne i regionalne lance vrednosti, kao i transfer tehnologije.

Ovo bi bilo lakše da je EU manje okrenuta ekonomskom rastu; nepodudarnosti

u njenoj politici bi se tada mogle brže otkloniti. Podnošenje žalbe Svetskoj trgovinskoj organizaciji zato što neka zemlja odluči da preradi rudu nikla pre nego što je izveze, kao što je EU uradila u slučaju Indonezije, odiše neokolonijalnim ekstraktivizmom.²⁹ Kao i postavljanje cilja od 90% godišnje potražnje za baterijama koje treba da proizvedu proizvođači iz EU, dok se metali iskopavaju negde drugde.³⁰ Strateška autonomija ne znači da se sva „kritična dobra“ moraju proizvoditi u Evropi. Snabdevanje dela baterija, bez kojih zaista ne možemo iz čitavog niza zemalja - po mogućnosti demokratija kao što su Čile i Indonezija - isto tako bi ispunilo geopolitički cilj da postanemo manje zavisni od autokratske Kine. I to bi moglo da obezbedi EU neke preko potrebne partnere.

Održavanje tehnološke prednosti

Kao što smo videli, uspostavljanje partnerstava sa zemljama na globalnom jugu delimično zavisi od transfera tehnologije. Kao i globalna klimatska akcija: brzo uvođenje obnovljivih izvora energije širom sveta je neophodno da bi se izbeglo katastrofalno zagrevanje. Ali, uloga tehnologije prevazilazi trgovinu, razvoj i klimu: ona je isprepletena sa geopolitikom širom sveta.

U rivalstvu Zapada sa Kinom, tehnologija je glavno bojno polje. Ovde se transfer tehnologije susreće sa geopolitičkim i etičkim ograničenjima. Evropskoj uniji i SAD su u velikoj meri potrebne poluge nad Kinom, kako bi je naterale da igra po međunarodnim pravilima, ne samo u pogledu ljudskih prava i mirnog rešavanja sukoba. Kinesko „usko grlo“ predstavlja 35 tehnologija, koje će zemlja biti u obavezi da uvozi u doglednoj budućnosti, a prema

kineskim akademikima, one pružaju takvu polugu. Pristup Kine ovim ključnim zapadnim tehnologijama mora biti uslovljen njenom spremnošću da deluje kao odgovorna velika sila.³¹

■ Ovaj paragraf je inspirisan tekstom: Hans Rodenburg, Noortje Thijssen & Koen Bruning (ed.), *Er is wél een alternatief. Postkapitalisme – een einde aan de rooibouw op aarde en mens*, 2023, notably the chapters by Sjors Roeters and Merijn Oudenampsen et al.

Znanje i tehnologija koji se mogu koristiti za usavršavanje državnog nadzora ili naoružanja trebalo bi da ostanu van kineskih ruku bez obzira na sve. Važnost najsavremenije tehnologije u modernom ratovanju je previše očigledna u rusko-ukrajinskom ratu.

Sa tehnologijom koja prodire u sve dimenzije geopolitike, EU ne može sebi dozvoliti da zaostane. Ovo važi i za civilnu i za vojnu tehnologiju pošto se one unakrsno dopunjuju. EU ima samo nekoliko karata u ruci; mašine za pravljenje čipova su najpoznatiji primer. Da li bismo u potpunosti ispali iz igre ako bismo prepustili ekonomski rast?

U EU nakon rasta moglo bi biti manje profita kompanija i manje rizičnog kapitala dostupnog za ulaganje u istraživanje i razvoj. Ali, bilo bi prerano zaključiti da bi takva EU bila osuđena na zaostajanje u tehnološkim inovacijama. Ne treba zanemariti neefikasnost u našoj trenutnoj ekonomiji orijentisanoj na rast. Akcionarski kapitalizam gura kompanije da se fokusiraju na kvartalne rezultate, a ne na dugoročno stvaranje vrednosti. Ovo inhibira potrošnju na istraživanje i razvoj. Mnoge tržišno vođene inovacije imaju negativnu društvenu vrednost. Umesto da zadovolje osnovne potrebe, one podstiču upadljivu potrošnju i lažnu pogodnost, razdvajajući ljude dok troše resurse. SUV (sportska terenska vozila) su odličan primer. Finansijalizacija kapitalizma je velika „inovacija“ koja

Ako Ukrajina preživi uprkos tome što su njene trupe znatno nadjačane, to će biti u velikoj meri zahvaljujući tehnološkoj superiornosti zapadnog oružja koje dobija.

stvara veštačku oskudicu, na primer stanovanja, pokreće nejednakost i dovodi u iskušenje mnoge naše najbistrije umove da se posvete - uz visoke plate - izvlačenju vrednosti umesto da je stvaraju. Da stvar bude gora, današnji kapitalizam zaključava korisne podatke, znanje i izume pod izgovorom prava intelektualne svojine.³² Ovo otežava njihovo širenje - čak i kada su životi u pitanju, kao što je slučaj sa vakcinama.

■ Pogledaj intervju sa Gajom Herington, kasnije u ovom izveštaju.

Ako se kapitalizam čini inovativnim, to je dobrim delom zahvaljujući vladama. Javno finansiranje stoji u kolevcima mnogih tehnoloških napredaka. Pogledajte samo digitalnu revoluciju, koja vrši preoblikovanje i trgovine i rata. Internet, GPS i veštačka inteligencija potiču od javno finansiranih univerziteta i vladinih institucija. Putovanje od laboratorije do tržišta često se odvija kroz javno-privatna partnerstva, gde najveći rizik preuzimaju vlade. Kapitalizam lažno tvrdi da nudi inventivnost.

Ako bi poslušala ove lekcije, EU nakon rasta ne bi morala da izgubi tehnološku trku. Bilo bi dobro da se kontrola nad kompanijama prebaci sa akcionara na zainteresovane strane, uključujući radnike i prirodu. Demokratizacija naše ekonomije, napredovanje na skali od kapitalizma do postkapitalizma, obećava pametnije korišćenje prirodnih resursa i ljudske domišljatosti. To bi, takođe, rešilo bolnu kontradikciju u savremenim demokratijama, a to je da većina nas provodi skoro trećinu svog života pod autoritarnom vlašću šefova.■

EU nakon rasta morala bi da uloži značajnu količinu javnog novca kako u fundamentalna tako i u primenjena istraživanja. Mogla bi da koristi i subvencije i demokratsko postavljanje

pravila da usmeri tehnološke inovacije ka primenama koje nam zaista donose korist - društveno, ekološki i geopolitički. Potvrđivanjem javnog suvlasništva nad izumima u zamenu za javni novac, moglo bi se lakše sprečiti curenje tehnologije u Kinu ili Rusiju; tehnologija bi se umesto toga mogla deliti sa partnerima od poverenja ili učiniti dostupnom kao globalno javno dobro. Lekovi i vaccine treba da budu otvorenog koda, kako bi se omogućila domaća proizvodnja na globalnom jugu. EU nakon rasta, koja se upušta u postkapitalizam, takođe bi morala da pojača svoje napore da otme naše digitalne živote iz kandži nadzornog kapitalizma, kojim dominiraju SAD. Trebalo bi da investira u javno-civilnu digitalnu infrastrukturu, sa efikasnom upotrebom resursa i u softver otvorenog koda, u korist globalnog društva.

Ne treba zaboraviti da su za tehnološki napredak u EU zaslužni i pametni umovi iz inostranstva, koji rade u evropskim akademskim i korporativnim centrima za istraživanje i razvoj. EU izvan rasta ne bi bila u stanju da namami ove međunarodne intelektualne radnike sa najvećim platama, ali postoje i mnogo bitnije stvari u životu od toga. Živahni gradovi, zelene površine, čist vazduh, dobre javne usluge, društvena povezanost i kultura dobrodošlice bili bi od vitalnog značaja za EU koja nakon rasta želi da izbegne gubitak u globalnoj konkurenciji za intelektualnu snagu. Ekonomija blagostanja može biti geopolitičko bogatstvo.

Postati jači

U autoritarnim društvima, ljudske hijerarhije održavaju se prinudom i nasiljem, a priroda je često na poslednjem mestu. Ugnjetavanje slabi društveno tkivo i stvara korumpiranu državu. Iscrpljivanje prirodnih

resursa narušava uslove života i moć. U poređenju sa tim, demokratska, egalitarna društva su otpornija i na kraju će se pokazati jačima, posebno ako se fokusiraju na blagostanje unutar planetarnih granica. Ali, može proći mnogo vremena dok autoritarni režimi ne podlegnu truleži. Danas, suočene sa ekspanzionističkim autokratijama, demokratije ne mogu sebi priuštiti da zanemare svoju odbranu i poluge moći, da ne bi bile progutane ili pretvorene u vazale. U svetu koji muči i oružana agresija i ekološka kriza, oni su u obavezi da žongliraju između rivalstva i saradnje.

Za EU koja napušta ekonomski rast, odbraniti se i insistirati na svojim vrednostima u globalnoj areni ne bi bio lak podvig. Geopolitika počinje kod kuće, očuvanjem unutrašnjeg mira. Odrasnički pokret s pravom naglašava da politike post-rasta moraju dati prioritet preraspodeli, zadovoljiti osnovne ljudske potrebe i promovisati dobrobit za sve. Ove politike bi trebalo da se pokrenu pre nego što nam kraj rasta BDP-a donese ekološki kolaps. Treba računati na takve nepredviđene okolnosti jer bi to izazvalo široko rasprostranjeno nezadovoljstvo i previranja. U meri u kojoj post-rast sprečava sukobe, kako unutar tako i između evropskih zemalja, to se može posmatrati kao produženje mirovnog projekta EU.

Unutrašnja bezbednost je neophodan, ali nikako i dovoljan uslov za spoljnu bezbednost. Post-rast bi trebalo da pruži snažan podsticaj za produbljivanje i širenje EU, za partnerstvo sa globalnim jugom i za zajednička ulaganja u diplomatiju, odbranu, stranu pomoć i tehnologiju. Ovo bi zahtevalo značajne

komade ekonomskog kolača, koji neće postati veći. EU nakon rasta bi mogla biti „spartanska“ u više značenja. Ali, ako imamo na umu socijalnu pravdu, to nije previsoka cena za zaštitu naše demokratije i brigu o našoj planetarnoj i geopolitičkoj bezbednosti. EU bi i dalje bila jedno od najboljih mesta na svetu za život - ili najmanje loše, ako uzmemo u obzir teškoće klimatskih promena.

Koncept ekonomije blagostanja se, takođe, može identifikovati u nezapadnim pristupima kao što je latinoamerička domorodačka socijalna filozofija *buen vivir*. Ali, malo vlada je spremno da se odrekne ekonomskog rasta. Za EU bi post-rast bio usamljenički poduhvat. Malo je verovatno da će se drugi delovi sveta pridružiti takvom projektu u skorije vreme. Ipak, i oni će na kraju morati da se suoče sa činjenicom da konačna planeta ne može da izdrži beskonačni ekonomski rast. Ako do tada EU pokaže da je izvodljivo povećati blagostanje bez rasta BDP-a, možda će moći da ponudi neke korisne šablone ostatku sveta. Normativna moć - moć izvoza svojih vrednosti - sastavni je deo geopolitike.

Normativna moć geopolitičkog aktera zavisi i od njegove spoljne politike. Da li odražavaju njene vrednosti? Ako je tako, da li su efikasni? U oba aspekta, EU treba da poboljša svoje delovanje. Ako nas post-rast gura da prevaziđemo neefikasnost i nedoslednosti u našem spoljašnjem delovanju, da postanemo samopouzdaniji i verodostojniji, mogli bismo da izađemo jači nego što smo danas.

Reference

- 1 Najtopliji jul ikada nagoveštava da je era globalnog ključanja stigla", kaže šef UN, UN News, 27 July 2023 <https://news.un.org/en/story/2023/07/1139162>
- 2 Stockholm Resilience Centre, *Planetary boundaries*, 2023 <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html>
- 3 Jefim Vogel & Jason Hickel, 'Is green growth happening? An empirical analysis of achieved versus Paris-compliant CO₂-GDP decoupling in high-income countries', *The Lancet Planetary Health*, 2023 [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(23\)00174-2](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(23)00174-2)
- 4 European Environment Agency, *Europe's material footprint*, 2023 <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/europes-material-footprint>
- 5 Ivan Savin & Lewis King, 'Idea of green growth losing traction among climate policy researchers, survey of nearly 800 academics reveals', *The Conversation*, 20 September 2023 <https://theconversation.com/idea-of-green-growth-losing-traction-among-climate-policy-researchers-survey-of-nearly-800-academics-reveals-213434>
- 6 European Environment Agency, *Growth without economic growth*, 2021 <https://www.eea.europa.eu/publications/growth-without-economic-growth>
- 7 Jason Hickel, 'What does degrowth mean? A few points of clarification', *Globalizations*, 2020 https://www.researchgate.net/publication/344545392_What_does_degrowth_mean_A_few_points_of_clarification
- 8 Ibid.
- 9 Jason Hickel, 'Quantifying national responsibility for climate breakdown: an equality-based attribution approach for carbon dioxide emissions in excess of the planetary boundary', *The Lancet Planetary Health*, 2020 <https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196%2820%2930196-0/fulltext>;
Jason Hickel et al., 'National responsibility for ecological breakdown: a fair-shares assessment of resource use, 1970–2017', *The Lancet Planetary Health*, 2022 [https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196\(22\)00044-4/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196(22)00044-4/fulltext)
- 10 European Commission, *Proposal for a Critical Raw Materials Act*, 2023 https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/raw-materials/areas-specific-interest/critical-raw-materials/critical-raw-materials-act_en
- 11 Green European Foundation, *Metals for a green and digital Europe – An agenda for action*, 2021, chapter 8 <https://gef.eu/publication/metals-for-a-green-and-digital-europe-an-agenda-for-action/>
- 12 <http://ejatlas.org/>

Ričard Vauters je vođa projekta i istraživač u „Wetenschappelijk Bureau GroenLinks”, tink-tenku Holandske zelene partije. On je na čelu projekta Geopolitika Evrope nakon rasta za Green European Foundation.

- 13 Joschka Fischer, *Zeitenbruch – Klimawandel und die Neuausrichtung der Weltpolitik*, 2022, p. 95
- 14 Casper Wits, *EU-China climate cooperation in an age of geopolitical rivalry*, 4 July 2023 <https://www.wetenschappelijkbureauagroenlinks.nl/geopolitics-post-growth/eu-china-climate-cooperation-age-geopolitical-rivalry>
- 15 Ova procena se zasniva na tekstu Najla MekKartija, 'Europe has six times as many weapon systems as the U.S.', Statista, 20 February 2018 <https://www.statista.com/chart/12972/europe-has-six-times-as-many-weapon-systems-as-the-us/>
- 16 European Parliament Think Tank, *Europe's two trillion euro dividend: mapping the cost of non-Europe, 2019-24*, 2019, p. 221 https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_STU%282019%29631745
- 17 Pierre Haroche & Camille Brugier, 2027: *The year of European strategic autonomy*, 2023 <https://geopolitique.eu/en/2023/04/10/2027-the-year-of-european-strategic-autonomy/>
- 18 International Institute of Strategic Studies, *Defending Europe: scenario-based capability requirements for NATO's European members*, 2019 <https://www.iiss.org/research-paper/2019/05/defending-europe>
- 19 Vidi intervju sa Svenom Biskopom.
- 20 Procene su zasnovane na Inicijativi o obračunu GHG rata , *Climate damage caused by Russia's war in Ukraine*, 2023. <https://en.ecoaction.org.ua/climate-damage-by-russia-12-months.html>
and Scientists for Global Responsibility & Conflict and Environment Observatory, *Estimating the military's global greenhouse gas emissions*, 2022 <https://www.sgr.org.uk/publications/estimating-military-s-global-greenhouse-gas-emissions>
- 21 European External Action Service, *Climate change and defence roadmap*, 2020 <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12741-2020-INIT/en/pdf>
- 22 'Europe's new reality: defence spending after the invasion', interview with Alexandra Marksteiner, *Green European Journal*, 16 August 2022 <https://www.greeneuropeanjournal.eu/europes-new-reality-defence-spending-after-the-invasion/>
- 23 Ingeborg Eliassen & Maria Maggiore, 'EU closed loophole for arms sales to Russia only after public disclosure', *Investigate Europe*, 29 April 2022 <https://www.investigate-europe.eu/en/posts/eu-closed-loophole>
- 24 See EU Council, *Council Decision (CFSP) 2020/1639 of 5 November 2020 establishing the general conditions under which third States could exceptionally be invited to participate in individual PESCO projects* <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2020/1639/oj>
- 25 Catalina Crespo-Sancho, 'Can gender equality prevent violent conflict?', *World Bank blogs*, 28 March 2018 <https://blogs.worldbank.org/dev4peace/can-gender-equality-prevent-violent-conflict>
- 26 Transport & Environment, *Clean and lean – Battery metals demand from electrifying passenger transport*, 2023, p. 48 <https://www.transportenvironment.org/discover/clean-and-lean-battery-metals-demand-from-electrifying-cars-vans-and-buses/>
- 27 European Commission, *Proposal for a Critical Raw Materials Act*, 2023 https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/raw-materials/areas-specific-interest/critical-raw-materials/critical-raw-materials-act_en
- 28 European Parliament, *Corporate due diligence rules agreed to safeguard human rights and environment*, 14 December 2023 <https://www.europarl.europa.eu/news/nl/press-room/20231205IPR15689/corporate-due-diligence-rules-agreed-to-safeguard-human-rights-and-environment>
- 29 Green European Foundation, *Metals for a green and digital Europe – An agenda for action*, 2021, chapter 4 <https://gef.eu/publication/metals-for-a-green-and-digital-europe-an-agenda-for-action/>
- 30 European Commission, *Proposal for a Net Zero Industry Act*, 2023 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0161>
- 31 Casper Wits, *EU-China climate cooperation in an age of geopolitical rivalry*, 4 July 2023 <https://www.wetenschappelijkbureauagroenlinks.nl/geopolitics-post-growth/eu-china-climate-cooperation-age-geopolitical-rivalry>
- 32 Jason Hickel, 'On technology and degrowth', *Monthly Review*, 1 July 2023 <https://monthlyreview.org/2023/07/01/on-technology-and-degrowth/>

INTERVJUI

Geopolitika izvan rasta

Intervju sa
**Gajom
Herington, Vodio
Ričard Vauters**

Odrasnički pokret postaje sve popularniji u Evropi. Ali, bez rasta, možemo li se i dalje zalagati za naše vrednosti i interese na svetskoj sceni? Prema ekspertkinji za održivost Gaji Herington, Evropska unija koja traži blagostanje umesto rasta biće u boljoj poziciji da se nosi sa ekonomskim posledicama kolapsa ekosistema, ali samo ako ulaže u odbranu i diplomatiju.

Ričard Vauters: Dospeli ste na naslovne strane sa studijom koja je potvrdila poruku Rimskog kluba iz 1972: približavamo se granicama rasta. Šta je pokazalo Vaše istraživanje?

Gaja Herington: Proverila sam scenarije, koje su autori izveštaja Granice rasta kreirali ranih 70-ih godina prošlog veka, u odnosu na nedavne podatke. U životu sam videla mnogo modela, ali ne znam nijedan koji bi se pokazao toliko tačnim decenijama kasnije. Aktuelni podaci bili su najbliži scenariju ‚business-as-usual‘, u kojem istrajavamo u postizanju ekonomskog rasta kao krajnjeg cilja. Ako se ovo nastavi, model predviđa da ćemo zbog zagađenja doživeti kolaps ekosistema za oko 20 godina. To uključuje emisije gasova staklene bašte. U ovom scenariju kontinuiranih klimatskih promena, nivo globalnog blagostanja će naglo pasti.

Najdalje smo od scenarija „stabilizovanog sveta“, u kome čovečanstvo prestaje da teži ekonomskom rastu, smanjuje svoj materijalni otisak i obavezuje se

na poboljšanje zdravstvene zaštite, obrazovanja i drugih javnih usluga, kao i čiste tehnologije. Prema tom scenariju, ekološki slom je sprečen. Trenutno se ne krećemo u tom pravcu, ali distanca između ovog scenarija i naše trenutne situacije još uvek može da se premosti. Još uvek možemo da sprečimo kolaps, ali to će biti nezgodna vožnja, jer smo se predugo čekali, da bi postepena tranzicija bila moguća. Ono što uradimo u narednih 10 do 20 godina će odrediti naš nivo prosperiteta do kraja veka.

Zagovornici „zelenog rasta“ tvrde da tehnološke inovacije omogućavaju smanjenje emisije gasova staklene bašte i drugih oblika zagađenja, uz istovremeni rast bruto domaćeg proizvoda (BDP).

To uopšte ne možete videti u empirijskim dokazima; to je samo želja. Jedva da možete videti relativno razdvajanje, gde naš ekološki otisak raste sporije od BDP-a. Sigurno ne možete videti apsolutno razdvajanje, gde se taj otisak smanjuje dok BDP raste. Istina je da neke zemlje uspevaju - polako - da

smanje emisije gasova staklene bašte dok BDP raste, ali drugi oblici zagađenja nastavljaju da rastu dok biodiverzitet nestaje. Ovo je tim gore jer smo od 70-ih godina premašili kapacitet naše planete.

Ne verujete u zeleni rast, ali istovremeno držite distancu od odrasničkog pokreta. Zašto?

Mnogo sam bliže timu odrasta, nego zelenog rasta. Ali želim da naglasim da je zeleni rast definitivno koristan za siromašne zemlje. Tamo, rast i dalje direktno doprinosi blagostanju ljudi. U Evropi to odavno nije slučaj - u stvari, težnja ka rastu čini nas nesrećnijima jer podstiče zagađenje i nejednakost. Politička agenda odrasničkog pokreta je veoma pogodna za Evropu.

Moj prigovor se uglavnom odnosi na termin „odrast“. Podseća ljude na recesiju, sa nezaposlenošću i socijalnim nemirima. Moramo ozbiljno shvatiti ovaj strah. Slažem se sa odrasnicima koji tvrde da bi namerno smanjenje ekonomije pokrenulo pozitivniju dinamiku, nego nepostojanje rasta u ekonomiji orijentisanoj na rast. Ali, bojim se da taj izraz toliko plaši ljude da neće poslušati to objašnjenje. Stoga bih se radije odrekla rasta, nego aktivno zagovarala odrast. Ekonomija koja se fokusira na ljudsko blagostanje i zaštitu prirode jednostavno stvara lepši svet. Najbolji termin za ovo je „ekonomija blagostanja“. Pruža primamljivu perspektivu.

Najveću istorijsku odgovornost za klimatsku krizu i iscrpljivanje prirodnih resursa snose zemlje EU. One, takođe, spadaju među najbogatije delove sveta. Da li je moguće da EU prva odustane od ekonomskog rasta?

Mislim da jeste. Evropski političari bi mogli prvi da shvate da je to bolje za

njihove građane, da ih priprema za novu budućnost. Moje istraživanje sugerise da će u nekom trenutku, u narednih 20 godina, rast ionako prestati. Imamo izbor između svesnog odricanja rasta sada ili prepuštanja sudaru sa našim planetarnim granicama. Nadam se da će političari shvatiti da bi drugi scenario izazvao mnogo veću nestabilnost.

Želela bih da skrenem pažnju političara na fenomen prelaska na niže (downshifting). Ovo je termin iz neurologije. On ukazuje na to da, kada su ljudi pod stresom zbog problema kao što su neposredno nasilje i nedostatak resursa, instinkti preuzimaju vođstvo. Još uvek postoji šansa da se uvede sistemsko razmišljanje potrebno za sprovođenje temeljnih reformi u EU; manje je verovatno da ćemo biti dovoljno otvoreni za to za deceniju od sada.

Živim u Sjedinjenim Državama, i ovde mi se čini da je teže sprovesti tranziciju ka ekonomiji blagostanja jer je politika mnogo polarizovanija. Postoji snažan pokret za veću rodnu inkluziju, ali u nekim državama napredak je obrnut. Tamo se ukidaju prava na abortus i LGBTIQ+ prava, a postoji i snažno protivljenje standardima održivosti za kompanije.

Da li smatrate da je rodna inkluzija prvi korak ka ekonomiji blagostanja??

Da. Ovo ima veze sa razlikom između dva modela društva: društva dominacije i društva partnerstva. Prvi model održava red kroz stroge hijerarhije: muško nad ženskim, strejt nad homoseksualnošću, ljudi nad prirodom. Taj red se mora održavati prinudom i nasiljem. Takvo društvo karakterišu velike nejednakosti i stalna težnja ka ekonomskom i teritorijalnom širenju. Drugi model društva, model partnerstva,

je egalitaran i demokratski. Takvo društvo više pažnje posvećuje dobrobiti zajednice, brizi jednih o drugima i očuvanju prirode. Kroz istoriju vidite da partnerska društva izazivaju manje zagađenja, da ne iscrpljuju svoje resurse. Nije im potreban ekonomski rast ili osvajanja da bi se održali. Jednakost i uključivanje polova su, stoga, ključni elementi održive ekonomije blagostanja.

Dakle, ovde dolazi geopolitičko pitanje: može li se društvo zasnovano na partnerstvu braniti od društva koje teži dominaciji?

U svom najčistijem obliku, partnersko društvo to nije u stanju. Nije sklono ulaganju u odbranu. Ovde se može primeniti jedan od najpoznatijih stihova holandskog umetnika i pesnika Luceberta: „Alles van waarde je veerloos.“ (Sve vredne stvari su neodbranljive.) U stvarnom svetu, zemlje sa modelom partnerstva će morati da se pomere malo ka modelu dominacije. To je šteta jer se u oružane snage ulaže na račun prirodnih resursa, ali je, nažalost, neophodno. Ipak, važno je ne izgubiti sebe u ratničkom mentalitetu. Morate imati jaku vojsku - ne da dominirate, već da se angažujete.

Dominacija nasuprot partnerstvu – na koje zemlje treba da pomislimo?

Dominacija i partnerstvo su dva kraja klizne skale. Nijedna država nema samo jedno ili drugo. Rusija je primer zemlje bliže modelu dominacije. U Butanu, sa svojom politikom bruto nacionalne sreće, u Kostariki, eko-ekonomiji bez vojske, i na Novom Zelandu, koji daje prava prirodi, jasno se prepoznaje model partnerstva. Isto važi i za EU, iako se razlikuje od zemlje do zemlje.

Kao i odrasnici, i vi zagovarate visokokvalitetne javne usluge kao deo ekonomije

blagostanja. To uključuje socijalno osiguranje, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu. Da li, u okviru EU, treba da dodamo i odbranu ovoj listi sada kada je ruski napad na Ukrajinu okončao dug period mira na našem kontinentu?

Da, mislim da treba. Bojim se da ti i ja nećemo doživeti dan kada vojna moć više neće biti potrebna. Trebalo bi i diplomatiju staviti na listu osnovnih javnih usluga, mada je, naravno, verodostojnije ako vlast nosi veliki štap. Važno je znati kada se boriti, a kada ne. Tako ja vidim ulogu EU: ponosnu predvodnicu u naporima za održivost, koja uvek želi da radi kooperativno, ali je sposobna i spremna da se odbrani ako je potrebno.

U društvu bez ekonomskog rasta, koje mora da održava jake oružane snage, još je manje prostora za privatnu potrošnju.

Zaista je tako. Pored toga, potrebna nam je tampon zona, u slučaju da se naš ekološki otisak poveća zbog nesreća, kao što su zdravstvena kriza ili vojni sukob. Zato naša privreda treba da postane potpuno klimatski neutralna. Kapacitet prirode da apsorbuje ugljen-dioksid iz atmosfere tada čini tampon zonu za hitne slučajeve.

U geopolitici je BDP važan pokazatelj moći. Da li bi EU bez ekonomskog rasta izgubila moć?

To je možda mogao biti slučaj u prošlosti. Ali sada se moramo suočiti sa činjenicom da će rast ionako doći do kraja. Što će se verovatno desiti u nekom trenutku, u narednih 20 godina, kao što sam ranije pomenula. Ako bi se EU do tada transformisala u ekonomiju blagostanja, biće jača u svetu. Zemlje koje nastavljaju da jure rast, dok se ekosistem raspada, idu ka slomu.

Može li se opadanje ekonomske moći nadoknaditi nekim drugim oblicima moći?

Društveni kapital je ogroman izvor moći. To vidimo danas u Ukrajini: ratna otpornost Ukrajinaca zadivila je sve. Rusi često moraju da budu primorani da se priključe ratu, jer ne postoji nikakva stimulatívna priča u koju veruju. Ukrajinici su solidarni jedni sa drugima, povezani snažnim narativom o tome za šta se zalažu i za šta se bore. Mnogi su spremni da žrtvuju svoje živote za to. Jaka društvena struktura čini sve razlike u vremenima krize. I mislim da će ekonomija blagostanja koja zadovoljava svačije osnovne potrebe, društvo u kome ljudi osećaju da postoji pravična podela i jednak tretman, iznedriti društvenu koheziju.

Nasuprot tome, društva u kojima preovlađuju prinuda i nasilje često su slabija nego što izgledaju. Ponekad uporedim model dominacije sa toksičnom muškošću: izgleda veoma snažno, ali je krhko kao bilo šta drugo. Poriv za širenjem izaziva šokove ekološke ili druge prirode, a nedostaje otpornost da se ovi šokovi apsorbuju. Društvo zasnovano na dominaciji će se na kraju urušiti.

U odnosima između EU i globalnog juga i dalje se može prepoznati model dominacije. Veliki deo naše energije i sirovina nabavljamo iz siromašnih zemalja, često na račun ljudi koji tamo žive. Može li ekonomija blagostanja bez rasta staviti tačku na ovaj neokolonijalni ekstraktivizam?

Evropa koja bi se fokusirala na blagostanje, a ne na rast, lakše bi mogla da smanji svoju zavisnost od uvozne energije i sirovina. Ako je potrebno manje energije, prelazak na solarnu energiju i energiju vetra može se

ubrzati. Kružna rešenja mogu brže zadovoljiti potražnju za materijalima ako ta potražnja prestane da raste. U tom pogledu, napuštanje ekonomskog rasta imalo bi jasne geopolitičke prednosti.

EU nakon rasta doživela bi pad svog udela u globalnom BDP-u i brže nego što je trenutno slučaj. Da li je takvoj EU potrebno više saveznika u geopolitici?

EU izvan rasta mogla bi da postane selektivnija u izboru svojih saveznika. Ne želite da budete osuđeni na prijateljstvo sa autokratijama kao što su Rusija i Saudijska Arabija jer zavisite od njih u pogledu sirovina ili energije. Dobri saveznici olakšavaju fokusiranje na dobrobit. Jedan od razloga zbog kojih je Kostarika uspela da se razvije u eko-ekonomiju je zaštita koju uživa od SAD.

EU takođe zavisi od SAD, najjačeg partnera u NATO-u, za svoju bezbednost. Skrivamo se pod američkim nuklearnim kišobranom. Da li, kao stanovnik SAD, mislite da možemo i dalje da računamo na ovog saveznika?

To je teško predvideti jer je američka politika danas veoma polarizovana. Oprezni sam optimista. Istraživanja pokazuju da mlađe generacije gube veru u sadašnji oblik kapitalizma. Oni pridaju mnogo veći značaj pravičnoj podeli. Ako SAD krenu u tom pravcu, mogle bi da budu relativno dobar saveznik za Evropu nakon rasta.



Gaja Herington je holandska ekonometričarka, istraživačica održivosti i aktivistkinja za ženska prava. Godine 2021. njena studija Ažuriranje granica rasta: Upoređivanje modela World3 sa empirijskim podacima, koji su potvrdili zaključke izveštaja Rimskog kluba iz 1972. Granice rasta, izazvala je talasanje širom sveta. Godine 2022. objavila je knjigu Pet uvida za izbegavanje globalnog kolapsa (MDPI). Herington živi i radi u Sjedinjenim Državama. Ona je potpredsednica za istraživanje održivosti u kompaniji Schneider Electric i članica Komisije za transformacionu ekonomiju Rimskog kluba.

Ričard Vauters je vođa projekta i istraživač u „Wetenschappelijk Bureau GroenLinks”, tink-tenku Holandske zelene partije.

Ovaj intervju je prethodno objavio *Green European Journal* 3. maja 2023. godine.

Može li Evropa da odbrani sebe bez rasta?

Intervju sa
Svenom
Biskopom
vodio
Ričard Vauters

Sve su veće sumnje da li je težnja ka neograničenom rastu BDP-a kompatibilna sa planetom pogodnom za život. Može li se EU prva odreći ekonomskog rasta, a da se ne stavi u milost i nemilost drugih velikih sila? Belgijski geopolitički mislilac Sven Biskop kaže da su odbrambena saradnja i diplomatija recept za miran suživot po scenariju rasta.

Ričard Vauters: Da li je diskusija o odrastu već stigla u stručne krugove iz oblasti međunarodnih odnosa?

Sven Biskop: Ne baš, rekao bih. Ljudi koji, kao i ja, imaju iskustvo u strateškim studijama, više se bave ekonomijom nego ranije. Prvo, zato što današnji geopolitički igrači namerno koriste ekonomske instrumente za postizanje strateških ciljeva. Drugo, zbog klime. Neuspeh u ublažavanju klimatskih promena će pogoršati postojeće bezbednosne probleme i verovatno će stvoriti nove. Ali, koncept „odrasta“ je nešto na šta sam naišao samo nekoliko puta.

EU snosi najveću istorijsku odgovornost za klimatske promene i iscrpljivanje prirodnih resursa. To je, takođe, jedan od najprosperitetnijih delova sveta. Ako moramo da odustanemo od ekonomskog rasta, da li je prirodno da EU bude predvodnica?

U suštini, jeste. U geopolitici se ekonomski rast posmatra kao nešto pozitivno, ali prepoznajem da se na to može gledati drugačije. Međutim, kada

konkretno sprovodite odrast, morate biti oprezni da ne narušite svoju bazu moći u odnosu na druge igrače previše. EU nije sama u svetu. Ima konkurente i rivale. Sve države teže sopstvenim interesima, pa su konkurenti. Rivali, povrh toga, aktivno podrivaju interese drugih. EU ima rivale, pa ne može sebi da dozvoli preveliki disbalans snaga. Možete reći da gradimo savršeno društvo u Evropi, ali ako nemamo moć da ga odbranimo od rivala, kakva je korist od toga? Tada će se vaš model urušiti.

Postoji i unutrašnja dimenzija. Sa zelenom tranzicijom, a svakako i sa odrastom, moramo paziti da ne stvorimo nove disbalanse unutar sopstvenih granica. Uvek postoji rizik da mere koje preduzimamo, lako mogu da podnesu oni koji su već u dobrom položaju, dok su pogođeni građani koji su već bili u lošijoj poziciji. Bezbednosna politika je spoljna i unutrašnja. Ne možete biti efikasan spoljni igrač ako nemate unutrašnju stabilnost. Tu unutrašnju stabilnost garantujemo kroz državu blagostanja, uz određeni stepen ravnopravnosti i demokratske kontrole. Bez te stabilnosti,

u vremenima krize, ekstremna rešenja odjednom postaju privlačna.

Na kraju, najveća pretnja našoj bezbednosti je unutrašnja. Bilo bi veoma teško da spoljni akter sruši EU. Ali, ako počnemo masovno da glasamo za nedemokratske stranke - koje su već na vlasti u Mađarskoj i (u vreme ovog intervjua) u Poljskoj - možemo sami sebe da oborimo. Da bismo to izbegli, moramo da sačuvamo unutrašnju ravnotežu. Funkcionalna država blagostanja mora da preraspodeli ono što je dostupno

Ljudi često govore da je EU mirovni projekat. Zahvaljujući evropskim integracijama, počevši od 50-ih godina prošlog veka, zemlje učesnice više ne ratuju jedna protiv druge. Ali to je samo pola priče. Druga polovina je da su tih istih 50-ih godina napravljeni veliki iskoraci u izgradnji države blagostanja kako bi se održao mir u svakoj od tih zemalja. Za mene su to dve polovine mirovnog projekta: integracija između država članica i socijalna sigurnost unutar država članica.

Sada je izazov da i socijalno osiguranje, bar delimično, učinimo evropskim projektom, jer imamo jedinstveno tržište i jedinstvenu valutu, sa mobilnošću radne snage, i tako dalje. Određeni minimalni uslovi moraju biti dogovoreni unutar EU, kako bi se svim tim moglo upravljati

Odrasnički pokret zagovara visokokvalitetne javne usluge, kao što su socijalna i zdravstvena zaštita. Da li bi trebalo da obuhvataju i odbranu i diplomatiju?

Da. Često se u javnoj debati sugeriše da imamo izbor: oružje ili puter. To je lažna dihotomija. Zašto nam je potrebna odbrana? Zato što imamo nešto što vredi braniti: model društva koji kombinuje državu blagostanja i demokratiju. Ako taj model ne može da izdrži spoljne pritiske, neće dugo opstati. Potrebna nam je odbrana koja je i realna i realistična, koja je dovoljno jaka da nas odbrani, a da ne košta astronomske sume novca. Osim toga, naravno, potrebna nam je diplomatija jer sama odbrana nikada neće biti dovoljna u međunarodnoj politici. U idealnom slučaju, odbrana bi trebalo da služi samo kao sredstvo odvratanja.

Ako bi EU odustala od postizanja ekonomskog rasta, da li bi zemlje članice bolje saradivale u oblasti odbrane?

Teško je reći. Čak i sada postoji jak argument za veću evropsku saradnju. Veličina nacionalnih oružanih snaga je znatno smanjena, a njihova oprema je znatno skuplja. Vidimo potpunu fragmentaciju, koja nije nimalo isplativa. Ipak, ekonomski argument, koji svi podržavaju, nije dovoljan za postizanje istinske odbrambene integracije. Vlade i dalje žele da zaštite sopstvenu odbrambenu industriju, a na oružane snage se gleda kao na simbol

suvereniteta. Iako imamo evropsku odbrambenu politiku od 1999. godine, još uvek nismo napravili potreban korak. Sumnjam da bi ga kraj rasta pokrenuo.

Da li je ruska invazija na Ukrajinu veliki inicijator promena?

Rat je zapravo produbio podelu između država članica EU. Jedan tabor kaže: u ovakvoj krizi ne možemo bez NATO-a i SAD, pa šta je onda poenta odbrambenih snaga EU? Drugi tabor kaže: ako želimo da izvršimo uticaj u vremenima krize, to možemo samo preko EU. Rezultat je zastoj.

Doduše, EU sada radi stvari koje su bez presedana, kao što je zajednička kupovina oružja za Ukrajinu. Ali, podrška ukrajinskim oružanim snagama nije isto što i ubrzanje integracije naših snaga. Naravno, ako zajednička nabavka naoružanja funkcioniše za Ukrajinu, to je argument da to radimo i za naše vojske. Tako da se i dalje nadam iskoraku, ali sam bio razočaran mnogo puta u proteklih 25 godina

A šta ako se Tramp ili trampisti vrate u Belu kuću?

Imali smo četiri godine, tokom kojih je Tramp davao sulude izjave o NATO-u, a da to nije dovelo do napretka u evropskim odbrambenim integracijama. Čak i ako bi Tramp ponovo postao predsednik ili ako bi neko od njegovih sledbenika stigao u Belu kuću, ne vidim da bi to imalo mnogo uticaja - osim ako bi najavio raspuštanje NATO-a.

Problem je u tome što evropske zemlje ne veruju jedna drugoj. Ako pitate Poljaka ili čak Finca: „Ako bi Rusija sada izvršila invaziju, kome biste verovali da će priskočiti u pomoć?“, oni će

Kada zemlje udruže delove svojih oružanih snaga ili podele vojne zadatke među sobom, one mogu da prebace resurse na vrh koplja. Na taj način povećavaju svoju borbenu moc.

odgovoriti: „Sjedinjenim Državama.“ Ne Francuskoj, Nemačkoj ili Velikoj Britaniji. Sa istorijskog stanovišta, ovo je čudno: kada je Belgija napadnuta 1914. godine, a Poljska 1939. ko je objavio rat agresoru? Francuska i Velika Britanija. SAD su ušle u rat tek mnogo kasnije.

Vidim samo dva scenarija koja bi mogla da proizvedu iskorak u evropskim odbrambenim integracijama. Prvi bi bio velika kriza izvan Evrope, u kojoj SAD odbijaju da intervenišu, govoreći EU da se sama nosi sa tim. Drugi, da Francuska i Nemačka, koje su u srcu evropskih integracija, zaista počnu da rade ono što su najavile 2017: godine: da će zajednički realizovati sve svoje velike odbrambene projekte, uključujući novi tip borbenog tenka i novi borbeni avion. Takvo spajanje vojno-industrijskih kompleksa pokrenulo bi mnogo toga jer bi druge zemlje članice EU bile prinuđene da se pridruže ili rizikuju da budu potisnute sa tržišta odbrane. Francuzima i Nemcima su potrebne i te druge zemlje članice jer nije isplativo zajednički razvijati sistem naoružanja koji niko drugi ne kupuje.

Koliki dobitak možemo da imamo od integracije odbrambenih snaga?

To je teško kvantifikovati. Procene potencijalne uštede kreću se od 20 do 120 milijardi evra godišnje, u zavisnosti od stepena integracije. Sadašnje stanje fragmentacije nije isplativo, to je jasno. Primer koji često koristim jeste vazduhoplovstvo. Bez obzira na to da li država ima 100 ili deset aviona, potreban joj je aerodrom, objekti za obuku pilota i tehničara, vojna kontrola vazdušnog saobraćaja, itd. Što su oružane snage manje, veći je udeo ovih službi podrške - drška koplja - manji je udeo borbenih jedinica - vrh koplja.

Belgija i Holandija to već rade sa svojim mornaricama. Brodovi su i dalje nacionalni, vijori se belgijska zastava, na brodu sa belgijskom posadom ili holandska zastava sa holandskom posadom. Ali, svi zadaci podrške, od komandovanja i snabdevanja do obuke i održavanja, ili su podeljeni - jedna zemlja to radi za oboje - ili spojeni. Postoji samo jedan štab. To omogućava zemljama da generišu više mogućnosti za raspoređivanje sa istim budžetom.

Pretpostavimo da sve zemlje EU slede primer belgijsko-holandske mornarice, da li bi budžet za odbranu od dva procenta BDP-a bio dovoljan?

NATO pravilo od dva procenta postalo je neka vrsta fetiša. Zemlje treba prvo da odrede šta su njihove ambicije, koje vojne zadatke žele da mogu da obavljaju. Čak i kada bi vlade odlučile da učine što je više moguće zajedno, to ne bi odmah proizvelo uštede. Postoje troškovi unapred. Potrebna su ulaganja da se izgradi nova organizacija, da se uskladi oprema. Mislim da je dva procenta BDP-a otprilike minimalni iznos koji je potreban.

U EU smo „komunizovali“ niz oblasti politike, kao što je trgovina. Donošenje odluka se odvija na evropskom nivou; države članice nemaju pravo veta. Da li EU treba da uradi isto sa odbranom?

Po mom mišljenju, to bi bio idealan pristup. To bi zahtevalo izmenu EU sporazuma, a to je težak proces, ali ne vidim objektivni razlog zašto to ne bi moglo da se uradi. Po mom mišljenju, EU bi o svemu trebalo da odlučuje većinom glasova, pa i o raspoređivanju trupa. Napravio bih samo jedan izuzetak: država članica koja glasa protiv vojne operacije treba da ima pravo da u njoj ne učestvuje. Država nikada ne bi trebalo

da bude prisiljena da rasporedi svoju vojsku sve dok je vojno osoblje na njenom platnom spisku. Ako ikada dođe do tačke da je vojska na platnom spisku EU, ovaj izuzetak više neće biti potreban. Tada ćemo imati pravu evropsku vojsku. Ali, potrajaće dok stignemo do toga.

Drugi oblik komunizacije je preko Evropskog odbrambenog fonda, koji podržava istraživanje i zajednički razvoj vojnih sposobnosti. To omogućava Evropskoj komisiji da upravlja odbrambenim tržištem. Ali, ovaj fond je trenutno veoma mali - milijardu i po evra godišnje - u poređenju sa više od 200 milijardi evra godišnje koje države članice EU troše na odbranu. Prebacio bih veći deo budžeta za odbranu sa nacionalnog na evropski nivo. Komisija bi tada mogla da potroši novac imajući na umu zajednički interes.

Takođe sam za to da EU kupuje sopstvenu vojnu opremu. Razgovor o imovini u vlasništvu EU je tabu u ovom trenutku, ali mogu da zamislim međukorak u kojem nekoliko zemalja donosi zajedničku odluku o kupovini iste opreme - dronova, na primer. Umesto da delite dronove između ovih zemalja, onda biste mogli da upravljate njima kao jednom velikom flotom sa jednim komandnim centrom.

U svojoj najnovijoj knjizi napisali ste da saveznici donose više resursa i više legitimiteta. Da li ih to čini još važnijim za EU nakon rasta?

Da, ali bih ovde napravio razliku između potencijalnih država članica, saveznika i partnera. Proširenje EU uključuje Zapadni Balkan - koji je već okružen zemljama EU - i Ukrajinu, koja je dobila status kandidata 2022. godine. Ako bi Norveška ili Švajcarska ikada zatražile da se pridruže, uskoro bi postale članice. To će još dugo

biti granice EU, jer ne vidim mogućnost da Turska postane članica EU.

Pored toga, imamo saveznike sa kojima smo uspostavili garanciju za kolektivnu odbranu: zemlje NATO-a kao što su Velika Britanija i SAD.

Konačno, EU treba da teži snažnom partnerstvu sa zemljama Južne Amerike, Afrike i Azije. Ne treba da zahtevamo ekskluzivnost, već da priznamo da je u njihovom interesu da sarađuju sa svim glavnim igračima i da se ne oslanjaju previše ni na jednog od njih. U stvari, ovo je cilj strategije EU Global Gateway. Stavljamo na sto investicioni paket, povezujemo ga sa političkim partnerstvom i - ako postoji potreba - nudimo i bezbednosnu saradnju. Sve to bez prisiljavanja zemalja da biraju između Kine i nas, recimo.

EU je veoma zavisna od uvoznih sirovina, posebno za energetske tranziciju. Ako bismo sproveli program rasta i, na primer, smanjili ulogu privatnog automobila u korist biciklizma, javnog prevoza i zajedničkog prevoza, trebalo bi nam manje deficitarnih metala za elektrifikaciju naše mobilnosti. Da li bi to ponudilo geopolitičku prednost?

To bi moglo učiniti evropsku zavisnost lakšom za upravljanje. Ali, i dalje će nam trebati sirovine; mi nismo autarhični. Nabavka sirovina iz inostranstva nije nužno loša stvar. Mnogo zavisi od toga kako zemlje bogate resursima organizuju eksploataciju: da li se to radi na ekološki najprihvatljiviji mogući način i da li prihod koristi stanovništvu? Nažalost, u mnogim zemljama to nije slučaj zbog lošeg upravljanja.

Na kraju, najvažnije je da svi nastavimo da prepoznavamo da svi zavise od svih

ostalnih. To doprinosi stabilnosti. Među-zavisnost nije dovoljan uslov za sprečavanje rata, ali pomaže; stvara dodatni prag za ratovanje. Stoga, moramo da negujemo povezanost kako bi svetska ekonomija ostala globalizovana.

Zavisnosti se mogu koristiti oružjem, ali to je uvek mač sa dve oštrice. Još pre rata u Ukrajini, rekao sam: moramo jasno staviti do znanja Putinu da ako zatvori slavinu za gas, ona se nikada više neće otvoriti. Sada kada je gasovod Severni tok dignut u vazduh, neće. Dakle, zaustavljanje snabdevanja energijom ili sirovinama je oružje koje možete koristiti samo jednom. To nije tako jako oružje kao što ljudi često misle.

Neki zeleni realisti zagovaraju da bi EU trebalo da traži globalni savez demokratskih država kako bi bila protivteža autoritarnim silama kao što su Rusija i Kina. Da li je to dobra ideja?

Klub isključivo za demokratske države, koji globalni problem će to rešiti? Klimatske promene? Migracije? Nuklearnu proliferaciju? Da bismo se uhvatili u koštac sa velikim problemima, potrebne su nam i nedemokratske zemlje. Moramo ih zadržati uključenim u institucije koje oblikuju multilateralnu saradnju, a da to ne podrazumeva odobravanje njihove unutarnje prakse. Za mene je to realpolitika.

Svetska politika se bavi interesima. Svaka država sledi svoje interese i na kraju saraduje sa svakom drugom državom ako to služi njenim interesima, bez obzira na unutrašnji politički sistem. Predstavljajući svetsku politiku kao konfrontaciju između demokratija i autokratija, gurate Kinu u zagrljaj Rusije. Trenutno Kinezi pokušavaju da zadrže sredinu u ratu u Ukrajini. Moramo da odigramo nijansiranu diplomatsku igru

kako bismo bili sigurni da će Kina ostati na toj srednjoj poziciji. Novi hladni rat, sa SAD i Evropom na jednoj strani i Kinom i Rusijom na drugoj, zaista nije u našem interesu.

EU radi na zakonodavstvu za zabranu proizvoda napravljenih prinudnim radom, sa svog unutrašnjeg tržišta. Ovo je posebno usmereno na proizvode iz kineskih fabrika u kojima pripadnici Ujgurske manjine rade pod prinudom. Da li podržavate taj zakon?

Podržavam. Pitanje je gde povlačimo crvene linije. Ako kažemo da ne možemo da trgujemo sa zemljama koje krše ljudska prava, nećemo ostati sa mnogo trgovinskih partnera. Ali, možemo reći da ne želimo da budemo saučesnici u kršenju ljudskih prava, tako da nećemo kupovati proizvode koje proizvode ujgurski prinudni radnici.

Da li je kompatibilno povući crvene linije za Kinu dok zajedno radimo na rešavanju klimatske krize?

Moraće da bude. Ako sve povežemo sa svime, nećemo se više ni oko čega slagati. Moramo da razdvojimo pitanja, „razdelimo“ odnose. Moj opšti princip je da radite zajedno gde možete, odvojite se tamo gde morate. Upravo time što imamo hrabrosti da se odupremo ili uzvratimo udarac kada se pređu naše crvene linije, postavljamo temelje za ravnopravnu saradnju u onim oblastima gde se interesi poklapaju.

Šta ako Kina napadne Tajvan?

Ako Kina započne rat da promeni status kvo, rizikuje mnogo toga da izgubi. Zemlja ima izvozna ekonomiju, koja u velikoj meri zavisi od globalne ekonomije, mnogo više od Rusije. Moramo jasno da stavimo do znanja Pekinga da će se, ako preduzme taj korak, naš ekonomski

odnos nepovratno promeniti. To je jedino sredstvo odvrtaćanja koje imamo kao Evropljani, jer nismo u poziciji da vojno interveniše.

Moj muž je Tajvanac, tako da često posećujemo ostrvo. To je demokratsko društvo, koje se znatno razlikuje od onog u kontinentalnoj Kini. Trenutni status kvo između Kine i Tajvana je najbolji za sve. EU bi to trebalo da podvuče i ne bi trebalo da se petlja u taj status kvo.

Da li vas kineske pretnje Tajvanu drže budnim noću?

Ne mislim da će Kina sutra napasti Tajvan. Kineski režim se trenutno fokusira na konsolidaciju i stabilnost kod kuće, tako da ne želi da izazove veliku pometnju u inostranstvu. Ali, Tajvan je veoma ideološki nabijen, što ga čini nepredvidivim.

Ako postoji jedna stvar zbog koje gubim san, to je pokušaj da razvijem nijansirani pogled, što rezultira zaključcima zbog kojih se ne osećam uvek prijatno. Na primer, kada kažem da malo možemo učiniti za ljudska prava u Kini. Istovremeno, proučavao sam situaciju i ovo je moja objektivna analiza. Neću reći nešto drugo jer se tako osećam bolje. To je bolno, ali to je realna politika. Ne bi trebalo da obećavate ništa za šta mislite da ne možete da ispunite



Sven Biskop Biskop je politikolog i jedan od vodećih belgijskih mislilaca o geopolitici. On vodi program *Evropa u svetu* u Egmontu na Kraljevskom institutu za međunarodne odnose u Briselu. Takođe je profesor na Univerzitetu u Gentu, gde drži predavanja o strategiji i spoljnoj politici Belgije i EU. Njegova najnovija knjiga je *Velika strategija u 10 reči: Vodič kroz politiku velikih sila u 21. veku* (Bristol University Press, 2021). Biskop živi u Briselu sa svojim mužem Aberuom, usred mnoštva knjiga, vojnih rekvizita i kineskih imitacija.

Ričard Vauters je vođa projekta i istraživač u „Wetenschappelijk Bureau GroenLinks”, tink-tenku Holandske zelene partije.

Ovaj intervju je prethodno objavljen u časopisu *Green European Journal*, 29. avgusta 2023. godine.

Udaljavanje od ekstraktivizma

Intervju sa
Piterom Njuelom
vodio
Džonatan Eseks

Ako sticanje sve više resursa za zadovoljavanje rastuće proizvodnje i potrošnje više nije osnovni cilj državne politike, nasilje potrebno za pristup i održavanje pristupa tim resursima unutar i između zemalja, takođe, postaje suvišno. Stručnjak za međunarodne odnose Piter Njuel ističe kako bi strategija odrasta uticala na geopolitiku baveći se izvorima geopolitičke konkurencije i nasilja.

Džonatan Eseks: Kako vidite tenzije ili sinergije između kontrolisanog odrasta u Evropi i sposobnosti Evrope da postigne svoje geopolitičke ciljeve, kao što je unapređenje bezbednosti u najširem smislu?

Piter Njuel: Dominantna liberalna mirovna doktrina¹ sugeriše da su visoki nivoi ekonomske međuzavisnosti ključni za održavanje mira u svetu. Ako bi se Evropa udaljila od globalne ekonomije kao deo programa rasta - na primer skraćivanjem lanaca snabdevanja, smanjenjem tokova međunarodne trgovine ili regulisanjem međunarodne proizvodnje - to bi smanjilo njenu ekonomsku međuzavisnost. Liberalna mirovna ideja sugeriše da bi ovo moglo imati implikacije na udaru, kao što su međunarodni odnosi koji postaju sve konfliktniji (npr. rastuće trgovinske barijere, a ekonomije počinju da se zatvaraju), čime se smanjuju destimulacije za rat. Takođe, postoji bojazan da bi ovo moglo da ograniči uticaj Evrope na ostvarivanje njenih geopolitičkih ciljeva kroz recipročne odnose sa drugim zemljama ili regionima u vezi sa trgovinom i

investicijama, koji su često ključni pregovarački aduti kod pregovaranja za unapređenje drugih društvenih i ekoloških ciljeva.

Međutim, po mom mišljenju, Evropa bi trebalo da se fokusira na saradnju sa drugim zemljama kako bi se uhvatila u koštac sa globalnim izazovima - u vezi sa životnom sredinom, zdravljem, siromaštvom i tako dalje - uz manje globalizovanu ekonomiju. EU bi mogla da traži stalnu političku, kulturnu i društvenu razmenu i saradnju po tim pitanjima, uz odvajanje nekih ekonomskih aspekata, ili barem ne nastojeći daljoj globalizaciji.

Geopolitika bi bila sasvim drugačija ako bi se sprovodila agenda odrasta, ali bi mogla ojačati sposobnost EU da deluje u nekim oblastima. Na primer, jedan od faktora koji slabi sposobnost EU da odgovori na rusku invaziju na Ukrajinu bila je kontinuirana zavisnost nekih evropskih zemalja od ruskog gasa, što je dovelo do oklevanja da uvedu sankcije ili preuzmu druge mere.

Ova zavisnost, zajedno s nedozvoljenim i eksplicitnijim trgovinskim tokovima i finansiranjem, ulaganjem u imovinu i vezama kroz trgovinu oružjem, značila je da Evropa u suštini finansira ruski rat protiv Ukrajine. Smanjena potražnja za energijom, koju bi omogućila strategija odrasta, mogla bi da pomogne u smanjenju zavisnosti od uvoza energije i u povećanju liderstva u ovoj oblasti.

Postoji bliska veza između koncentracija fosilnih goriva i autokratskih režima. Rusija i Saudijska Arabija su očigledni primeri, ali lista se nastavlja. Evropa se bavi geopolitikom sa raznim nepoželjnim režimima. Umesto da oblikujemo ponašanje ovih zemalja tradicionalnim geopolitičkim sredstvima, kao što su trgovinske sankcije ili pretnja sukobom, možda bismo mogli da smanjimo njihovu moć tako što više ne bismo kupovali njihova fosilna goriva, koja su ključni izvor njihovog bogatstva. Prelazak na ekonomiju sa nižim emisijama ugljenika doveo bi do toga da ovo bogatstvo počne da se smanjuje, što bi zahtevalo diversifikaciju njihovih ekonomija. Multilateralni aranžmani, kao što je predloženi *Ugovor o neširenju fosilnih goriva*² bili bi potrebni da bi se obezbedilo pravedno povlačenje.

Na ovaj način, aktivno sprovođenje agende odrasta može uticati na neke od pokretača sukoba. Ne radi se samo o međudržavnim sukobima, koji su samo jedan deo geopolitičke slagalice.

U mnogim delovima sveta, regionalni sukobi su, takođe, neraskidivo povezani sa prirodnim resursima.

Širenje eksploatacije robe u nove oblasti deo je normalne strategije ekonomskog rasta. Ali, ovo izaziva sukobe između vlada, starosedelačkih grupa i drugih, kao što je jasno čak i nakon letimičnog pogleda na Globalni atlas ekološke pravde.³ Takođe, hrani šire oblike terorizma: pogledajte kako su se FARC u Kolumbiji i Boko Haram u Nigeriji oslanjali na sposobnost da izvlače prihode i zaštite rente za resurse. Smanjenje zadiranja na teritorije i zemlje drugih naroda, kao i odmicanje od ekstraktivističkog modela razvoja, moglo bi umanjiti sukobe.

Ukratko, jedini put za bekstvo od naše trenutne toksične geopolitike je da se prekine veza između rasta i nasilja, koja proizlazi iz sticanja sve više resursa i radne snage iz udaljenih delova sveta. To nije moguće, osim ako se ne bavite prirodom rasta i ekstraktivizma.

Da smo imali manje državnih resursa, kako bismo se mogli suprotstaviti agresivnim autokratama kao što je Putin? Kako bi izgledala zelena spoljna politika suočena sa sukobom?

Jedan od izazova kojima se bavim u svojoj knjizi *Globalne zelene politike* jeste odbrana. *Zeleni* često žele da budu internacionalisti i izražavaju solidarnost, ali ako namerno oslabite državu - na

primer smanjenjem njenih resursa kroz odrast - manje ste sposobni da obavljate ovu vrstu međunarodne uloge.

Međutim, ako ukradete manje resursa, stvoriteće manje problema i ogorčenosti među bivšim kolonijama i populacijom raseljenom zbog ekstrakcije. Kao rezultat toga, možda će biti manje potrebe za intervencijom širom sveta. Moramo da izgradimo saveze sa drugim vladama i društvenim pokretima da bismo povećali kolektivni pritisak na nepromišljene države i korporacije, uključujući povlačenje ekonomske podrške za njih u vidu bojkota i slično.

Ovde se radi o rešavanju osnovnih uzroka društvene nejednakosti, neodrživosti i rata. Za zelene, oni se nalaze u ekonomiji orijentisanoj na rast, koja izvlači bogatstvo iz ljudi i prirode na neodrživ način. Ako bismo živeli održivije, bilo bi manje potrebe za nemilosrdnim izvlačenjem resursa širom sveta i za upotrebom sile da bi se obezbedili i zaštitili ti nepravedni tokovi resursa od siromašnijih ka bogatijim grupama i regionima. Ovo zahteva rebalans odnosa moći između država i građana, kapitala i rada i globalnog severa i juga. Bez toga, miran svet će ostati van domašaja.

Evropa se nalazi između internacionalizma i lokalizma. Kako bi mogla da bude bolje dizajnirana, da podrži oboje?

Evropa može da kombinuje nadnacionalni nadzor i koordinaciju između zajednica i regiona, sa principom supsidijarnosti, što omogućava da se odluke donose što je više moguće na lokalnom nivou. Impuls treba da bude postojanje što obuhvatnije kontrole na lokalnom nivou, a da se ide na nacionalni nivo ili nivo EU samo kada je to potrebno. Ovo bi funkcionisalo kroz postojanje

koegzistirajućih autoriteta na različitim nivoima, a ne preko modela upravljanja odozgo nadole.

Postoji potencijal da se to bolje uradi u Evropi kroz tela, kao što je Komitet regiona, koji mogu pomoći da se koordinira akcija koja bi bila više od pukog zbira niza manjih regiona ili podnacionalnih jedinica. Takođe, postoji prostor za korišćenje evropskih fondova, kao što je Kohezioni fond, za podizanje siromašnijih regiona, podsticanje veće društvene uključenosti i ulaganja u zelenu infrastrukturu. EU takođe ima ulogu u „podržavanju lokalnog“ tako što pojačava glasove manjih zemalja protiv globalnijih aktera, kao što su institucije UN, SAD, Kina i Rusija.

Iako EU igra važnu posredničku ulogu, ona nije sasvim benigni akter. Prvenstvena vodeća logika EU je bila zajedničko tržište i smanjenje trgovinskih barijera. Ona i dalje postoji, uglavnom u korist ekonomskih interesa, pa postoji potreba da se resetuju njeni pojmovi razvoja i napretka.

Uvek će postojati skepticizam u vezi s tim koliko daleko će EU kao telo ići u ostvarivanju programa rasta. Postoji podrška za konvencionalniji plan zelene ekonomije, kao što je Evropski zeleni dogovor, sa političkim polugama i intervencionističkim tonom od SAD. Ali, EU, u suštini, još uvek promovise interese evropskih kompanija, na primer gurajući trgovinske i investicione poslove u inostranstvo. Oспорiti to značilo bi pomeranje odnosa moći između različitih generalnih direktorata EU (kao i između ministarstava u vladama pojedinih zemalja), sa onih koja se bave finansijama i trgovinom, na one koja se bave ekološkim i socijalnim pitanjima. Takav rebalans moći bi zahtevao kontrolu korporativnog lobiranja, kao

korak koji prethodi izgradnji alternativne vizije.

Težnja ka istinskom putu odrasta zahtevala bi preispitivanje opšte svrhe i mandata EU. Gotovo da postoji i pitanje koje prethodi tome, na koje treba odgovoriti: može li EU to realno učiniti? Ova agenda bi se mogla pogurati ako bi jedna ili dve zemlje krenule više u tom pravcu, na primer ako bi Zeleni stekli veću moć u Nemačkoj ili negde drugde. Jasno je da EU već ima napredniju viziju zelene ekonomije od SAD, Kanade, Kine ili Rusije, ali je još uvek prilično daleko od radikalne vizije koju predstavlja odrast. Istorija EU dolazi iz zalaganja za mir, nakon čega je usledilo stvaranje zajedničkog tržišta. Sada joj je potrebna dugoročna vizija definisana oko osnovnih izazova mira i održivosti.

Da li bi se odnos EU sa globalnim jugom mogao promeniti pomoću odrasta? Kako možemo da prevaziđemo postkolonijalno nasleđe ekstraktivizma?

Nepravедna kupovina zemljišta i kolonijalno zakonodavstvo i dalje se koriste u mnogim afričkim i azijskim zemljama za izvlačenje još više resursa. Ovo ostaje pokretač sukoba. Svesna promena ka upravljanju kompanijama koje imaju koristi od ovih praksi, mogla bi da bude deo „ekonomije solidarnosti“. Ovo bi pomoglo da se prepozna kako se nastavlja eksploatacija resursa za podsticanje naše potrošnje na globalnom severu, umesto podrške razvoju na globalnom jugu.

Treba, takođe, započeti težak razgovor oko naše kolonijalne prošlosti i reparacija. Postoje ogromni dugovi koje treba da plate oni koji su imali najviše koristi od kolonijalizma, baš kao što postoje i naftne kompanije koje su imale najviše koristi od emisije

**Postoje
ogromni dugovi
koje treba da
plate oni koji
su imali najviše
koristi od
kolonijalizma.**

ugljenika; oni bi mogli biti preusmereni ka zemljama na globalnom jugu. Ali, bio bi izazov pronaći sredstva za reparacije, u kontekstu pokušaja smanjenja veličine države i državnih rashoda.

Takođe bi se promenila priroda međunarodne razvojne pomoći. Svetska ekonomija se značajno proširila od Drugog svetskog rata. Ali, i dalje imamo siromaštvo, ogroman nivo nehranjenosti i socijalnu isključenost. Toliko je nefunkcionalnih institucija i loših zdravstvenih slučajeva. Jasno je da se novac, to ogromno povećanje bogatstva, ne raspoređuje ravnomerno. Ekonomija spuštanja (trickle-down economy) ne funkcioniše. Ipak, ciljevi održivog razvoja Ujedinjenih nacija pretpostavljaju da je suočavanje sa siromaštvom i drugim ciljevima i dalje uslovljeno ekonomskom ekspanzijom, što je smešno i suprotno većini dokaza.

Da li će prelazak na ekonomiju sa nižim emisijama ugljenika i dalje dovesti do povećanja potražnje za resursima, replicirajući neokolonijski ekstraktivizam iz prošlosti?

Težnja ka konvencionalnoj zelenoj ekonomiji dovešće do povećane potražnje za određenim mineralima i resursima za obnovljivu energiju. Privreda koja ima za cilj da postigne dovoljno i zadovolji osnovne potrebe, zahtevala bi mnogo manje tih resursa. Potražnja se mora smanjiti kako bi se ekstraktivizam sveo na minimum. Tamo gde se izvlače materijali, što će u određenim slučajevima biti neizbežno, to se mora uraditi na društveno i ekološki najodgovorniji mogući način uz odgovarajuće standarde i propise. Način na koji resursi teku širom sveta trenutno služi geopolitičkim, a ne razvojnim potrebama. Katalonški ekonomista Žoan Martinez Alier

i drugi istraživali su neravnomernu razmenu resursa između zemalja i kako to dovodi do nepravde, ekološke i socijalne, unutar i između društava.⁴

Ovo se povezuje sa diskusijom o elitama zagađivača i o tome kako „smanjiti i podeliti“ ekonomiju na globalnom nivou. Najveći deo proizvodnje i potrošnje resursa ne zadovoljava potrebe većine, već podstiče neodrživu potrošnju bogatijih grupa. Postoji mnogo prostora za smanjenje proizvodnje i potrošnje, ograničavanjem prekomerne potrošnje i usmeravanjem proizvodnje ka zadovoljavanju stvarnih društvenih i ekoloških potreba.

Pristup rasta nadilazi mogućnost zamene - pristup „prikluči i radi“ zelenog rasta u kome, jednostavno, zamenjujemo benzinske i dizel automobile ogromnim brojem električnih automobila. To je kao da kažete: „Sve ostalo u sistemu je u redu, samo treba sve da bude električno.“ Ovo već izaziva neodrživi bum resursa. Odrastanje bi značilo reći: „Potrebno nam je manje automobila na svetu.“ Mora da dođe do promene u rešavanju problema potražnje. Ovo je veliki izazov u kapitalističkoj ekonomiji orijentisanoj na rast. Ali, to bi potencijalno oslobodilo zemlju i resurse u inostranstvu, pa bi ih te zemlje mogle koristiti za svoje stanovništvo, a ne za izvoz u Evropu.

U međuvremenu, moramo očistiti rudarsku industriju. Ona je preplavljena štetnim praksama, uključujući masovnu upotrebu dečjeg rada. Postojeće neka stalna potražnja, ali to se može dodatno smanjiti ako su proizvodi dizajnirani da traju duže. Kao što je gore navedeno, ovo treba da se desi u kontekstu velikih promena u proizvodnji i potrošnji. To uključuje izbornu uređivanje proizvoda koji dolaze na tržište, ograničenja planirane zastarelosti i ograničenja oglašavanja, što podstiče nepotrebnu potrošnju.

Konačno, ako su i Velika Britanija i EU izabrale put odrasta, da li bi to moglo dovesti do većih mogućnosti za saradnju u budućnosti?

Jedan od glavnih podsticaja Velikoj Britaniji da se ponovo pridruži EU je obećanje smanjenja trgovinskih barijera i poboljšanja ekonomske saradnje sa najbližim i najvažnijim trgovinskim partnerom. To bi i dalje bio važan pokretač po scenariju rasta. Bliža saradnja bi, takođe, bila korisna za koordinaciju regionalnih i međunarodnih odgovora na niz pretnji - katastrofe, ekološka ili zdravstvena pitanja - kao i za razvojnu saradnju. Postoji potencijal za UK da ima jači glas u delovanju sa EU na globalnim forumima, kada se konačno pomiri sa krajem imperije (što očigledno još uvek nije). Ovi argumenti bi mogli da preokrenu ravnotežu u korist ponovnog angažovanja u Evropi, čak i ako osnovni ekonomski podsticaji nisu primarni pokretač.



Piter Njuel je profesor međunarodnih odnosa na Univerzitetu u Saseksu. Bavi se političkom ekonomijom klimatskih promena i energetske tranzicijama. Ranije je bio na univerzitetima u Oksfordu, Vorviku i Istočnoj Angliji i u NVO *Climate Network Europe and Friends of the Earth*. Bio je u odborima Greenpeace UK i nevladine organizacije *Carbon Market Watch*, sa sedištem u Briselu, a član je i savetodavnog odbora Green House Think Tank. Njegove knjige uključuju *Upravljanje klimatskim promenama* (Routledge, 2023), *Promena moći: Globalna politička ekonomija energetske tranzicije* (CUP, 2021) i *Globalna zelena politika* (CUP, 2019).

Džonatan Eseks je istraživač teme održivosti u Green House Think Tank, Velika Britanija.

Reference

- 1 Michal Naturski, *The European Union peacebuilding approach: Governance and practices of the Instrument for Stability*, 2011
https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prif111.pdf
- 2 <https://fossilfueltreaty.org/>
- 3 <http://ejatlas.org/>
- 4 Alf Hornborg & Joan Martinez-Alier, 'Introduction: Ecologically unequal exchange and ecological debt', *Journal of Political Ecology*, 2016
https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/30090345/Hornborgintro_1_.pdf

EU-Čile trgovinski sporazum:

Iz perspektive odrasta

Intervju sa
**Gabrijelom
Kabanjom Alvear**
vodio
Džonatan Eseks

Nedavni trgovinski sporazum između Evropske unije i Čilea predsednica Evropske komisije Ursula fon der Lajen opisala je kao obeležje od ključnog geopolitičkog značaja, koji jača ekonomsku bezbednost obe strane. Ključni fokus sporazuma je uvoz zelenog vodonika i litijuma za napajanje zelene tranzicije Evrope. Čileanska transdisciplinarna naučnica Gabriela Kabanja Alvear objašnjava kako se ovaj sporazum i geopolitika, koja ga podupire, mogu posmatrati iz čileanske perspektive i perspektive rasta.

Džonatan Eseks: Kakav uticaj evropska energetska tranzicija ima na Čile i druge zemlje Latinske Amerike?

Gabriela Kabanja Alvear: Spoljne odnose i diplomatiju oblikuju geopolitički interesi za litijum i energiju, što dovodi do značajnog pritiska na zemlje, uključujući Čile, Boliviju i Argentinu, da povećaju eksploataciju resursa za izvoz. Moje istraživanje energetskog planiranja u Čileu otkrilo je kako politike za ekstrakciju energije i materijala daju prioritet rastu u izvozu novih roba - uglavnom zelenog vodonika i litijuma - kako bi se podržala energetska tranzicija negde drugde, a ne sopstvene potrebe za dekarbonizacijom ili energijom Čilea. Ovo uzrokuje ignorisanje koncepta planetarnih granica i dovodi do ekoloških sukoba.

Ovaj trend se odražava širom regiona. Čile je prvi stvorio nacionalnu politiku za izvoz zelenog vodonika, 2020. godine.

Sličan stav se promoviše u Brazilu i Urugvaju. Ove politike su podržane trgovinskim sporazumima, uključujući i u svrhu pokretanja evropske dekarbonizacije. Na primer, čileanski predsednik Gabrijel Borić upravo je obišao Evropu, predstavljajući kako Čile može da doprinese strateškoj autonomiji EU, kroz snabdevanje zelenim vodonikom i kritičnim materijalima kao što je litijum za baterije.

Ovi sporazumi odražavaju perspektivu obezbeđivanja - obezbeđivanje obnovljive energije i drugih resursa potrebnih za održavanje statusa kvo u Evropi. Na primer, neki sugerišu da ćemo u budućnosti imati isto toliko automobila kao danas, ali da će oni biti na baterije ili vodonik. Ali održavanje ovog obima korišćenja privatnih automobila je neodrživo i ne bi predstavljalo pravednu tranziciju. Evropa bi trebalo da postavi ograničenja koliko joj je potrebno, da bude dovoljno - i ne više od toga. EU

treba da prestane da pokušava da zavede zemlje da povećaju izvoz resursa jer će to samo povećati njenu potrošnju. Umesto toga, potrebno je usredsrediti se na transformaciju energetske sistema širom sveta, zajedno - u ovom slučaju i u Čileu i u Evropi.

Zašto se Čile opredelio za ovu vrstu energetske politike?

Energetska politika Čilea je predložena uz obećanje da će se prednosti rasta preliti i dovesti do zelene industrijske revolucije u zemlji. Alternativa bi bila da se prvo daju prioriteta domaćim energetskim potrebama Čilea, što podrazumeva reorganizaciju proizvodnje praćenu razvojem najprikladnije izvozne i trgovinske politike. Ali, dešava se suprotno. Pre svega, Čile ima za cilj da obezbedi nove izvoze, kako bi dobio devize koje su mu potrebne, a čini se da nema političke volje da se to ospori.

U vašem radu *Samo za globalni sever?*¹ navodite da bi trebalo da se odmaknemo od posmatranja odrasta kao problema nacionalne države i umesto toga da razmišljamo o siromašnima na Severu i elitama na Jugu. Možete li nam to detaljnije objasniti?

Imam realne bojazni o tome ko ima koristi od ovog fokusa na litijum i zeleni vodonik. Da bismo ovo istražili, potrebno je zumirati razlike unutar zemalja. U Čileu ova politika najviše koristi malim bogatim elitama, koje su već na nivou potrošnje energije i resursa sličnom onom u Evropi. To podržava njihov biznis i njihov životni stil. Ova politika ne pomaže onima koji žive u energetskom siromaštvu i kojima je potreban pristup čistijoj energiji, koji predstavljaju važan deo stanovništva Čilea. Slično, upotreba baterija ili zelenog vodonika u električnim

automobilima ne pomaže onima koji su marginalizovani u Evropi.

Realnost je da će čileanski izvoz litijuma, bakra i vodonika služiti održavanju izuzetno rasipničkog i materijalno i energetski intenzivnog način života bogatijih domaćinstava u Evropi. Sa svoje strane, Čile će ostati zavisn od fosilnih goriva i stvoriti nove ekološke zone žrtvovanja - sve dok ne uspe da reši svoje veoma stvarne probleme energetskog siromaštva.

Isti odnosi se mogu videti i na drugim mestima. U Indiji, na primer, mnoge nacionalne politike podržavaju malobrojnu elitu koja je postala neverovatno bogata, ponovo reprodukujući dinamiku vađenja i oduzimanja imovine unutar nacionalnih granica. Kažu: „Ali mi smo siromašna zemlja, moramo da rastemo“, a ipak ulaganja se ne bave siromaštvom.

Kako bi se zemlja poput Čilea mogla odvojiti od ovog narativa o kontinuiranom ekonomskom rastu i kako bi to moglo uticati na geopolitiku?

Finansijska ograničenja koja oblikuju nacionalnu ekonomsku politiku povezana su sa aktuelnim geopolitičkim odnosima. Nejednake finansijske strukture i podsticaji dovode do toga da zemlje u razvoju zavise od valuta razvijenih zemalja, uključujući otplatu nepravednih oblika duga. Neke zemlje tada kažu da imaju pravo na pristup bogatstvu putem fosilnih goriva, kako bi pokrenule razvoj jer su druge zemlje to već učinile. Na primer, Argentina se zalaže za proširenje eksploatacije prljavih fosilnih goriva kako bi otplatila svoje dugove. Alternativa bi bila preoblikovanje privrede. Ovo bi moglo da počne sa reparacijama kao načinom za brisanje duga, na šta poziva

pokret Dug za klimu², u pratnji bogatih zemalja koje se odriču dela svojih moći da bi uspostavile ravnopravnije međunarodne odnose.

Geopolitika uključuje i suptilne načine na koje vlade deluju da bi izvršile pritisak na druge zemlje. U Čileu, našu vladu su podsetili na potrebu da bude uključena u globalizovanu trgovinu, kakva danas postoji. To se ogledalo u eksplicitnim naporima nove levičarske progresivne vlade da pokaže da nje toliko radikalna, da i dalje želi ekonomiju otvorenu za direktne strane investicije i da održi podrazumevanu perspektivu energetske planiranja za Čile, kao onu koja podržava rast. Ekonomski cilj Čilea je da njeni stanovnici budu u boljem položaju, ali udvostručenje ili trostručenje proizvodnje energije i izvoz ove energije u Evropu, verovatno neće poboljšati uslove života većine Čileanaca.

Promena se potiskuje nasiljem, a sprovođenje se odvija na više nivoa. Militarizacija se dešava unutar zemalja, kao i između zemalja. Sledi poznatu formulu, po kojoj privatnu svojinu i aktivnosti ekstrakcije štiti policija ili čak vojska, kao što je slučaj u nekim mestima u Latinskoj Americi. Jedan primer je „izuzetno stanje“ proglašeno u južnim oblastima Čilea, navodno da bi se pomoglo u kontroli „ozbiljnog narušavanja javnog reda“. Ovo je sprovodila vlada koja je koristila vojsku da suzbije, a time i efektivno kriminalizuje, domorodačku borbu protiv privatnih ekstraktivnih industrija. Ovo nije retka pojava; to je sastavni deo načina na koji se održavaju strukture oduzimanja imovine. Ove strukture još više otežavaju promenu kursa - na primer, ka odrastu. Umesto toga, potreba za razvojem i ekonomskim

prosperitetom se predstavlja kao „sustizanje“ Zapada.

Pragmatičniji cilj bi mogao biti razmatranje alternativa koje uključuju koncepte inspirisane odrastom, kao što su ograničenja i dovoljnost. Ovo bi se moglo staviti u službu planiranja energetske pada. Korak u tom pravcu bio je predlog novog ustava koji je imao za cilj da redizajnira političke institucije Čilea, čime bi se obuzdale neoliberalne strukture, koje trenutno njima dominiraju. Da bi se o njemu odlučivalo putem nacionalnog referenduma, predloženi ustav je bio podržan konceptom *buen vivir*³ - političkim i filozofskim pristupom, koji su artikulisali autohtoni narodi, koji ima za cilj da okonča ekstraktivizam i koji je, u izvesnoj meri, usklađen sa odrastom. Nacrt ustava sadržao je mnogo obećavajućih predloga, uključujući i učvršćivanje prava za prirodu. Međutim, uoči referenduma, berze su pale kao odgovor na strahove da će ustavne promene uticati na ekonomsku stabilnost. Javne objave su imale za cilj da se pozabave ovim problemom. U njima se navodi da Čile neće ići putem radikalnih promena i da će se podsticati nastavak eksploatacije resursa, uključujući i direktna strana ulaganja.

Uprkos ovim naporima, na referendumu održanom 4. septembra 2022. godine, predloženi ustav je odbacilo 62 odsto birača.⁴ Upravne strukture Čilea stoga ostaju nepromenjene. Ovo naglašava i količinu političke snage i zamaha, koji su potrebni da bi se došlo do odrasta, i geopolitički kontekst, koji je potreban da bi se to omogućilo.



Reference

- 1 Gabriela Cabaña Alvear & Vandana, 'Only for the Global North? Questioning the "who should degrow" issue', *Degrowth Journal*, 2023
<https://www.degrowthjournal.org/publications/2023-06-19-only-for-the-global-north-questioning-the-who-should-degrow-issue/>
- 2 <https://www.debtforclimate.org/>
- 3 Eduardo Gudynas, 'Buen Vivir: Today's tomorrow', *Development*, 2011
<https://doi.org/10.1057/dev.2011.86>
- 4 Carole Concha Bell, 'Chile's progressive new constitution rejected by voters after campaign marred by misinformation', *The Conversation*, 13 September 2022
<https://theconversation.com/chiles-progressive-new-constitution-rejected-by-voters-after-campaign-marred-by-misinformation-190371>

Gabrijela Kabanja Alvear je čileanska transdisciplinarna naučnica, prvobitno obučena u sociologiji koja se oslanja na političku ekologiju i feminističke teorijske perspektive. Za svoj doktorat iz antropologije na Londonskoj školi ekonomije, ona istražuje kako se socijalna politika ukršta sa profesionalnom antropološkom praksom, uključujući i fokus na energetske planiranje u južnom Čileu, u kontekstu klimatskih vanrednih situacija. Gabriela je deo *Centro de Analisis Socio Ambiental* (Centra za analizu društvenog okruženja), *Red Chilena de Ingreso Basico Universal* (Čileanska mreža osnovnog dohotka) i *Basic Income Earth Network* (Zemljine mreže osnovnog prihoda). Takođe je aktivna u pokretu za odrast.

Džonatan Eseks je istraživač teme održivosti u Green House Think Tank, Velika Britanija.

Šta stoji na putu za post-rast?

Intervju
**Jorgos Kalis i
Kristina Monge**
vodila
**Soledad Garsija
Konsuegra**

Istraživač rasta Jorgos Kalis i politikološkinja Kristina Monge raspravljaju o geostrateškim i kulturnim barijerama za Evropu nakon rasta.

Soledad Garsija Konsuegra: Da li je Evropska unija spremna, na političkom nivou, da preduzme prve korake ka post-rastu?

Jorgos Kalis: Ne mislim da postoje znaci bilo kakve ozbiljne političke posvećenosti da se krene u tom pravcu. Postoji do sada neviđena otvorenost za diskusiju o post-rastu, o čemu svedoči konferencija *Beyond Growth* održana u Evropskom parlamentu u maju 2023. godine. I konačno postoje određena finansijska sredstva za istraživanje o ovom pitanju. Neke uši su spremnije da saslušaju, nego što su ikada bile. Ali moramo ostati realni. Možda se vode preliminarne rasprave, ali smo daleko od ozbiljnog planiranja, posebno u kontekstu opšteg konzervativnog zaokreta u većini zemalja EU.

Kristina Monge: Slažem se. Ova debata je već održana u EU na nivou društvenih i ekoloških pokreta, a konferencija je bila prvi korak ka njenom širem otvaranju. Ali, još smo daleko od toga da ga preuzme institucionalna strana EU. Još više ako uzmemo u obzir kako se

menja odnos snaga u Evropi. Zemljama koje čine Višegradsku grupu (Mađarska, Poljska, Češka i Slovačka), koje su uvek bile najnevoljnije po pitanju ekološke tranzicije, sada su se pridružile i zemlje poput Italije i Finske. U ovim zemljama na vlast dolaze ekstremne desničarske i krajnje desničarske snage. Oni vide borbu protiv klimatskih promena i druge međunarodne inicijative, kao što je *Agenda za održivi razvoj 2030.* kao politike establišmenta, kojima se treba suprotstaviti. Rast ovih snaga i njihovo uključivanje u određene vlade čine da je teško poverovati da su evropske institucije u poziciji da pokrenu debatu o post-rastu. Politička i ekonomska neizvesnost, u kojoj živimo, čini to još manje verovatnim.

Koje su glavne unutrašnje i geopolitičke barijere koje treba prevazići na putu ka post-rastu?

Kalis: Unutrašnje barijere su jasne. Bogati, koji imaju više političke moći, žele rast kako bi im se profit povećao i da bi mogli da budu sve bogatiji i bogatiji, a da siromašni ne postanu

toliko siromašniji da se pobune. Rast je neophodan za unutrašnju stabilnost kapitalističkog sistema. Ali, ova stabilnost je privremena jer je, na duge staze, složeni rast veoma destabilizujuća sila - ne samo za klimu, već i za samu ekonomiju, koja ne može biti primorana da održi ovu eksponencijalnu trku do beskonačnosti.

Na geopolitičkom nivou, barijera je, takođe, jasna: nadmetanje za vojnu moć i geopolitičku prednost povezano je sa ekonomskim rastom. Na kraju krajeva, BDP, kao sredstvo za merenje privrede jedne zemlje, prvi put je stavljen u upotrebu tokom Drugog svetskog rata, a rast BDP-a je zaista postao opšti cilj u kontekstu Hladnog rata, kada su Sovjetski Savez i Sjedinjene Države pokušavale da prestignu jedna drugu, u trci u naoružanju. Podrazumeva se da je moćnim državama, koje se bore za političku i ekonomsku moć, potreban rast da bi kontrolisale druge nacije vojnom ili ekonomskom silom.

Monge: Osim trenutne korelacije političkih snaga, koju sam ranije pomenula, očigledno postoje i druge barijere. Čak i u zemljama u kojima krajnja desnica nije u vladi ili blizu vlade, rast i post-rast su još uvek „niša debate”, kojima se bave društveni pokreti, ekolozi i intelektualci. Još nije izašla na ulice. Nije čak ni ušla u politiku, bilo na levici ili na desnici. Ne mogu da zamislim da bilo ko u Španiji, u trci na opštim izborima, predstavlja

platformu za post-rast ili odrast i da pobedi.

Glavna prepreka možda leži u samom terminu „rast“, koji je nešto kao fetiš u našoj kulturi i načinu života. Post-rast ili odrast se automatski povezuju sa idejom osiromašenja. Moramo da se odmaknemo od ovoga i počnemo da se fokusiramo na pozitivno - na preispitivanje blagostanja ili društvenog pakta, uvek u okviru parametara održivosti. Kada se ovi diskursi uvode, treba ih ugraditi u pozitivnu paradigmu, paradigmu poželjnosti, fokusiranu na blagostanje. Na ovaj način ćemo, možda, moći da pronađemo put napred koji je građanima privlačniji.

Po vašem mišljenju, koje su glavne tenzije i sinergije između planiranog odrasta unutar EU i sposobnosti Unije da ostvari svoje geopolitičke ciljeve, kao što je jačanje bezbednosti u širem smislu?

Kalis: Mislim da bi Evropa trebalo da preuzme ulogu mudrog i miroljubivog starešine, koji neće voditi destruktivne, svetske ratove ili hladne ratove i koji je spreman da ispravi svoje grehe iz prošlosti. Ova zrelost bi trebalo da se prevede u prihvatanje i prilagođavanje novoj eri, u kojoj stalno širenje više nije neophodno - ili čak moguće. Unutar ovih kontura, Evropa treba da razvije postimperijalistički i postkolonijalni oblik koegzistencije sa drugim nacijama i svetskim kulturama. Ona mora delovati kao sila za posredovanje i mir, nasuprot

težnji za prevlašću i moći. Odrast, u širem smislu te reči, savršeno je kompatibilan sa takvim putem.

Iz realnije perspektive, s obzirom na to da je EU zarobljena u globalnoj geopolitičkoj konkurenciji, koja se manifestuje kao trka za vojnu moć, tenzije prema odrastu su očigledne.

Monge: Ne usuđujem se da dam odgovor jer se razgovori o planiranom odrastu unutar EU trenutno daleka „politička fikcija“.

Veliki deo odrasničkog pokreta je sklon pacifizmu i antimilitarizmu, ali u isto vreme insistira na tome da tranzicija ka društvu odrasta mora biti demokratska. Kako odrast treba da pristupi odbrani demokratije od neprijateljskih autokratija? Može li se odbraniti bez ulaganja u naoružanje?

Kalis: Da, zašto da ne? Većina zemalja EU pripada NATO-u i NATO ima dovoljno naoružanja da nekoliko puta uništi ceo svet ako bude napadnut

Razumem da ovo pitanje postavljate imajući na umu rusku invaziju na Ukrajinu, ali ne mislim da se uzroci ruske agresije mogu svesti na neku vrstu neprijateljstva prema demokratijama uopšte. Uzroci su bili mnogo konkretniji i, kao i u drugim ratovima i invazijama velikih sila, odnose se na nadmetanje za zone uticaja, unutrašnju politiku, istorijske mitove i fantazije i još mnogo toga. Ne mislim da je Rusija napala Ukrajinu samo zato što je ona imala izbore. Sa svoje strane, Sjedinjene Države - takozvana najstarija demokratija na svetu - vodile su brojne ilegalne ratove, kao i tajne operacije protiv izabраниh lidera u poslednjim decenijama, opet vođene onim što su američke elite doživljavale kao odbranu

Moramo da povučemo veoma jasnu liniju između razumne odbrane sa ciljem mira i bahate naoružanosti.

usko definisanih nacionalnih interesa i težnju za globalnom prevlašću. Tako da ne vidim tu egzistencijalnu vojnu pretnju demokratijama od autokratskih sila, barem ne do sada. Mnogo više brinem o unutrašnjoj eroziji demokratija sa porastom antidemokratskih partija, lidera i praksi, čak i u zemljama koje naizgled sebe vide kao bedem demokratije.

Monge: Ovo je fundamentalno pitanje, posebno u kontekstu rata poput onog u Ukrajini. Vidimo da se evropska društva nisu snažno mobilisala protiv rata, kao u drugim prilikama. To je nesumnjivo zato što je u ovom slučaju reč o invaziji, sa jasno prepoznatljivim agresorom, koja se, štaviše, dešava na pragu EU. Kao rezultat toga, pacifistički diskursi, koji su još jednom bili preovlađujući u Evropi, iz različitih razloga u svakoj zemlji, uglavnom su pali u nemilost.

Kalis: Mislim da je pacifizam sada u srcu pokreta Zelenih i da bi tako trebalo i da ostane, iako je to sve manje slučaj. Rat u Ukrajini doveo je zapadni mirovni pokret u prilično retku situaciju, u kojoj sam Zapad ne napada drugu zemlju, u ratu koji se može sprečiti. Mirovni pokret na Zapadu koji treba da ubedi Putina da zaustavi rat u Ukrajini je očigledno uzaludna vežba, jer poslednja stvar do koje je Putinu stalo jesu mirotvorci u Evropi.

Ipak, i dalje postoji potreba za mirovnim pokretom unutar Evrope da bi se obuzdali ratoborni ekscesi koji se pojavljuju upravo sada, sa ovom iznenadnom ljubavlju prema NATO-u. Moramo da povučemo veoma jasnu liniju između razumne odbrane sa ciljem mira i bahate naoružanosti, spremne za borbe oko zona uticaja i protiv potencijalnih izazivača zapadne hegemonije.

Evropa je povećala vojnu potrošnju za 13 odsto u prvoj godini rata u Ukrajini. Da li je moguće pomiriti povećane izdatke za odbranu i bezbednost sa energetsom tranzicijom i klimatskim obavezama?

Kalis: Mislim da to dvoje nije kompatibilno. Ova potrošnja bi trebala da se zaustavi. Evropa i NATO imaju dovoljno nuklearnih bojnih glava da se zaštite ako dođe do toga. Vojne izdatke treba smanjiti na apsolutni minimum, a ne povećati. Sav novac koji postoji trebalo bi da se uloži u ublažavanje klimatskih promena, socijalnu zaštitu i opraštanje kredita globalnom jugu, a ne u izgradnju tenkova i podmornica, za ime boga. Kako mi Zeleni možemo ozbiljno da razgovaramo o tome u eri klimatskog sloma?

Kako se velike multinacionalne kompanije uklapaju u scenario post-rasta? Da li su one kočnica ili saveznik?

Kalis: Kočnica, očigledno. Multinacionalne kompanije su oličenje hiperubrzane globalizovane ekonomije, koja zavisi od izvlačenja nedovoljno plaćene radne snage i resursa iz ostatka sveta.

Monge: Zaista, ove vrste kompanija su ugrađene u model rasta, bez kojeg ne mogu da opstanu, tako da je malo verovatno da će biti saveznici. Međutim, pojavljuju se poslovni pokreti, kao što je, na primer, B Corp, sa različitim pristupima i jasnim razumevanjem da moraju da deluju u okviru paradigme održivosti da bi bili održivi na dugi rok. Iako nemaju ni moć ni kapacitet velikih multinacionalnih kompanija, takve kompanije utiru put novom poslovnom modelu i drugačijem pristupu ekonomskom razvoju, koji je bliži kriterijumima održivosti.

Kakvu ulogu treba da imaju Svetska trgovinska organizacija, Svetska banka i Međunarodni monetarni fond? I da li treba proširiti funkcije ekonomskog upravljanja Ujedinjenih nacija?

Kalis: U svom sadašnjem stanju, prva tri služe, uglavnom kao oruđe za zaštitu ekonomske hegemonije Zapada i interesa kreditora i finansijera. U idealnom scenariju, UN bi razvile ekonomske institucije koje omogućavaju uravnotežene, demokratske i pravedne ekonomske odnose između različitih zemalja.

Monge: Ujedinjene nacije nemaju izvršne kapacitete i nisu u stanju da upravljaju čak ni sukobima. Osim deklaratornih pitanja, Ujedinjenim nacijama je veoma teško da sprovede politiku i odgovarajuće sankcije. Ostale tri institucije odgovaraju ideologiji i interesima čuvenih Bretonvudskih sporazuma. Da bi pokrenuli debate na teme kao što je post-rast, morali bi da se potpuno iznova osmisle, a to je vrlo malo verovatno.

Na kraju, šta bi trebalo da budu glavni geostrateški ciljevi EU u kontekstu post-rasta?

Kalis: Još smo daleko od rasprave o post-rastu, tako da je ovo čista spekulacija. Sačekao bih da neka velika zemlja EU izrazi interesovanje za kretanje u pravcu post-rasta, onda bi ova debata mogla da počne da ima neki smisao. Ako idemo dalje u zamišljanju takvog scenarija, onda bih ponovio ono što sam ranije rekao. Geostrateški interes Evrope treba da bude održavanje neke vrste aktivne neutralnosti i nezavisnosti, postajući agent mira i stabilnosti širom sveta i interno fokusiranje na jačanje demokratije i pronalaženje novih oblika socijalne sigurnosti i blagostanja bez rasta.

Monge: Zaista smo daleko od tog scenarija. Ovo trenutno nije debata i moramo se fokusirati na hitnije izazove. Države članice EU, koje žele da zadrže Evropski zeleni dogovor, moraće da ulože velike napore da ga brane od vlada, u kojima je prisustvo krajnje desnice toliko značajno, da dovodi u pitanje samo postojanje klimatskih promena.



Jorgos Kalis je ekološki ekonomista i politički ekolog koji radi na ekološkoj pravdi i granicama rasta. Diplomirao je hemiju i magistrirao inženjerstvo zaštite životne sredine na Imperijal koledžu u Londonu, doktorirao ekološku politiku na Egejskom univerzitetu i drugu magistraturu iz ekonomiju završio na Ekonomskoj školi u Barseloni. Kalis je profesor na ICREA (Katalonskoj instituciji za istraživanje i napredne studije) od 2010. godine. Najpoznatiji je po svojim brojnim publikacijama o odrastu.

Kristina Monge je politikološkinja sa doktoratom na Univerzitetu u Saragosi, gde predaje sociologiju. Oblasti njenog interesovanja su održivost i kvalitet demokratije, sa posebnim fokusom na upravljanje za ekološku tranziciju. Kristina radi sa istraživačkim centrima uključujući Globernance, BC3 i ECODES i politički je analitičar za El País, Cadena SER, RTVE, infoLibre i Green European Journal. Učestvuje u Forumu otvorene vlade (Foro de Gobierno Abierto) i u Savetodavnom telu za razvojnu saradnju (Consejo Asesor de Cooperacion al Desarrollo)..

Soledad Garsija Konsuegra je koordinatorka događaja i projekata u Transicion Verde, Španija.

PREPORUKE

Geopolitički putevi za Evropu izvan rasta

Menjanjem fokusa sa ekonomskog rasta na smanjenje svog uticaja na životnu sredinu, na pravičan način, Evropska unija bi povećala svoj kredibilitet u globalnoj borbi protiv klimatske krize i krize biodiverziteta. Štaviše, prevazilaženje neokolonijalnog ekstraktivizma i oslobađanje prirodnih resursa za siromašne u svetu moglo bi otvoriti put ravnopravnijim partnerstvima između EU i globalnog juga.

Međutim, geopolitika nije samo angažovanje kroz saradnju; reč je, takođe, i o rešavanju sukoba. EU nakon rasta bi bila otpornija u suočavanju sa sukobima zasnovanim na resursima, čime bi stekla stratešku autonomiju. Ali, ne bi bila u stanju da se u potpunosti izoluje od nasilnih sukoba. Stoga ne bi bilo mudro da zanemari svoju odbranu ili je jednostavno prepusti drugima. Tim pre što EU ima odgovornost, sadržanu u njenim ugovorima, da podržava međunarodnu vladavinu prava, brani ljudska prava i promovise demokratiju, bilo da se suočava sa agresivnim autokratijama ili beskrupuloznim multinacionalnim korporacijama.

Svet u kome vlada „pravo jačega“ nikada neće razviti nivo saradnje bez prese-dana, koji je neophodan da bi se izbegao ekološki slom. Da bi se zaštitio međun-arodni poredak zasnovan na pravilima, istovremeno pokušavajući da bude pravedniji i efikasniji, učešće EU je od suštinskog značaja. Ali, Unija to ne može sama. Post-rast bi samo ojačao poziciju EU kao globalnog aktera, kombinujući stratešku autonomiju, za

odbranu svojih vrednosti i stratešku međuzavisnost, za zaštitu života na Zemlji.

Ekonomska snaga je važna u geo-politici. EU nakon rasta će doživeti da njen udeo u globalnom BDP-u i trgovini opada i brže nego sada. Da bi bila globalni akter, Unija bi morala da mobilise širi skup instrumenata i politika koje joj omogućavaju da radi za ljudsku i ekološku bezbednost, kako u Evropi tako i širom sveta. EU nakon rasta bi morala da bude ujedinjenija, kreativnija, proaktivnija i od poverenja.

Sledeće preporuke o geopolitičkim putevima ka Evropi nakon rasta zajednički su razvili partneri u transnacionalnom projektu, koji je pokrenut od strane Green European Foundation, *Geopolitika Evrope nakon rasta*: BlueLink (BG), Centar za zelene politike (RS), Etopia (BE), Fondation de l'Ecologie Politique (FR), Green House Think Tank (Velika Britanija), Transición Verde (ES) i Vetenschappelijk Bureau GroenLinks (NL).

Udruživanje snaga

1. Raditi na većem jedinstvu u spoljnom delovanju EU, kako bi se efikasnije koristili diplomatski, finansijski i vojni resursi. To uključuje ukidanje veta u spoljnoj i bezbednosnoj politici, jednoglasno obraćanje, spajanje diplomatskih službi, stvaranje mesta EU u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija i integraciju oružanih snaga država članica.
2. *Zajednički* razvijati i nabavljati sisteme naoružanja, koji su potrebni EU da zaštiti sebe, svoje saveznike i međunarodnu vladavinu prava. Ovo bi uštedelo troškove, podstaklo interoperabilnost oružanih snaga država članica i smanjilo komercijalni pritisak na izvoz oružja. Da bi se smanjio uticaj oružanih snaga na životnu sredinu, EU bi trebalo da u potpunosti izveštava o vojnim emisijama gasova staklene bašte i da uvede zahteve održivosti za novu vojnu opremu, uključujući i projekte koji se finansiraju iz Evropskog odbrambenog fonda.
3. Razviti i primeniti evropski model inovacija. Javne investicije treba da favorizuju inovacije zasnovane na vrednosti i otvorenom koda, koje održavaju relevantnost Evrope kao tehnološkog čvorišta, istovremeno olakšavajući transfer tehnologije na globalni jug i zatvarajući rodnu prazninu u inovacijama.
4. Povećati fiskalni prostor za javne investicije u EU, kroz izdavanje zajedničkog duga (evroobveznice).

Pružanje dobrodošlice novim članicama

5. Raditi na pristupanju Ukrajine, država Zapadnog Balkana i drugih, u EU u cilju jačanja bezbednosti, geopolitičkog uticaja i legitimiteta Unije. Uveriti se da je EU spremna za proširenje. Očuvanje

osnovnih vrednosti i međusobnog poverenja zahteva jači nadzor EU nad vladavinom prava, ljudskim pravima i demokratijom - kako u zemljama kandidatima tako i u državama članicama. Zemlje kandidati moraju se uskladiti sa spoljnom i bezbednosnom politikom EU mnogo pre pristupanja.

6. Ostaviti otvorena vrata za Ujedinjeno Kraljevstvo. Dobro promišljen ponovni ulazak u EU ne samo da bi favorizovao saradnju u Evropi, već bi i unapredio položaj Unije u svetu.

Sklapanje partnerstava sa globalnim jugom

7. Udružiti stratešku autonomiju sa solidarnošću. Evropi bez ekonomskog rasta bi bilo lakše kada bi smanjila svoju preveliku oslonjenost na uvezenu energiju i materijale, ali ne bi smeli zanemariti različite uticaje, koje bi to imalo na zemlje izvoznice, posebno na globalnom jugu. Solidarnost zahteva da ih EU podrži u stvaranju novih izvora prihoda i radnih mesta.
8. Uveriti se da EU i njene države članice ispunjavaju svoje obaveze u vezi sa razvojnom saradnjom (0,7% bruto nacionalnog dohotka) i međunarodnog finansiranja za klimu i obezbediti kompenzaciju za klimatske gubitke i štete na globalnom jugu. U razvojnoj saradnji dati prioritet unapređenju javnih usluga u korist žena i drugih ugroženih grupa. Rodna ravnopravnost je pogodna za mir i razvoj.

9. Promovisati dodatne vrednosti u zemljama koje se bave rudarstvom metala. Čak bi i Evropa nakon rasta morala da uvozi metale za svoju energetsku tranziciju. Ne samo da bi trebalo da potisne brojne zloupotrebe u rudarskom sektoru, između ostalog,

zahtevajući dužnu pažnju kompanija duž lanca vrednosti u pogledu održivosti, već i da pomogne rudarskim zemljama da dodaju vrednost svojim metalnim rudama kroz prerađu i proizvodnju. Ovo zahteva zajednička ulaganja i transfer tehnologije.

10. Preuzeti vođstvo u brisanju duga, kako bi prezadužene vlade na globalnom jugu mogle umesto toga da investiraju u poboljšanje javnih usluga. Eksploatacija i izvoz prirodnih resursa više ne smeju biti vođeni obavezama otplate duga, već bi trebalo da budu rezultat demokratskog donošenja odluka koje uključuju pogođene zajednice.
11. Formalno se izviniti za ropstvo i kolonijalizam. EU bi trebalo da izvrši pritisak na sve uključene države članice, da ponude zvanična izvinjenja za ropstvo i kolonijalizam i pokrenu razgovore o programima reparacija.
12. Promovisati veću ravnotežu u globalnim institucijama. EU bi trebalo da se udruži sa demokratskim vladama na globalnom jugu, kako bi razvila predloge za bolje predstavljanje globalnog juga u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, Međunarodnom monetarnom fondu i Svetskoj banci.

Učiniti svet sigurnijim

13. Nastaviti sa ekološkom diplomatijom usred geopolitičkog sukoba. Suočavanje sa klimatskom krizom i krizom biodiverziteta zahteva od EU da sarađuje sa geopolitičkim rivalima, koji su otvoreni za međunarodne sporazume, a da ne bude popustljiva, kada je reč o kršenju ljudskih prava ili agresiji. U slučaju Kine, smanjivanje rizika ekonomskih veza bi olakšalo saradnju EU sa Pekingom, gde je to moguće, i povlačenje tamo gde je potrebno.

14. Nastojati da se ožive pregovori o kontroli naoružanja. Niko nema koristi od globalne trke u naoružanju - a ponajmanje EU nakon rasta. Što se tiče kontrole nuklearnog naoružanja, trebalo bi uložiti napore da se ponovo angažuje Rusija i uključi Kina. EU i NATO treba da budu transparentni u vezi sa svojim trenutnim i planiranim vojnim kapacitetima, kao prvi korak ka izgradnji neophodnog poverenja u sporazume o kontroli naoružanja.

15. Treba biti oprezan u vezi sa izvozom oružja. Strogi kriterijumi treba da budu postavljeni u EU uredbi, koju sprovodi Evropska komisija. Ovo bi trebalo da isključi isporuku oružja autokratskim režimima i da, eksplicitno, obezbedi snabdevanje demokratskih vlada oružjem koje im je potrebno za odbranu od agresije.

16. Zauzeti se za ljudska prava i demokratiju. Podržati zagovornike ljudskih prava, demokratske aktiviste, zaštitnike životne sredine, aktivistkinje za ženska prava i rodna pitanja i nezavisne medije širom sveta. Držati korporacije odgovornim za zloupotrebe u njihovim lancima vrednosti. Otvoriti legalne puteve za izbeglice, umesto da se stvara tvrđava Evropa. Samo doslednom politikom EU može verodostojno da prenese poruku da ljudska prava i demokratija imaju univerzalnu vrednost i da su ključni elementi ljudske i ekološke bezbednosti.

17. Promovisati međunarodni dijalog o post-rastu u industrijalizovanim zemljama, kao put ka sprečavanju ekološkog sloma, poboljšanju društvenih ishoda i ostvarivanju ekološke pravde. EU treba da vodi svojim primerom, dokazujući da je moguće povećati blagostanje bez rasta BDP-a.

Geopolitika Evrope nakon rasta

Malo je verovatno da ćemo uspjeti da deaktiviramo klimatsku tempiranu bombu, a kamoli druge ekološke pretnje, sve dok naša ekonomija nastavi da raste. Ali, šta bi kraj ekonomskog rasta značio za geopolitiku? Može li Evropska unija koja je prva prihvatila post-rast i dalje biti globalni akter? Da li bi mogla da odbrani sebe, svoje saveznike, demokratiju, ljudska prava i međunarodnu vladavinu prava u vremenima kada agresivne autokratije napadaju ili prete svojim demokratskim susjedima? Ovaj izveštaj se bavi neprijatnim pitanjima, koja se malo ko usudio da postavi.

Kontaktirajte nas:



GREEN EUROPEAN FOUNDATION

Green European Foundation
Rue du Fossé – 1536 Luxembourg
Brussels Office: Mundo Madou
Avenue des Arts 7-8
1210 Brussels, Belgium

t: +32 2 329 00 50

e: info@gef.eu

Povežite se sa nama:

Da biste saznali više o nama posetite naš website

gef.eu

Pratite nas na društvenim mrežama, da biste bili informisani o našim najnovijim aktivnostima i događajima koji se održavaju širom Evrope:



[GEF_Europe](#)



[GreenEuropeanFoundation](#)



[GEF_Europe](#)



[Green European Foundation](#)